

Η ΝΕΑ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΙΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΝΙΚΗΣ (1935 - 1939)

ΥΠΟ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΠΑΛΑΝΟΥ

Α΄. ΑΠΟΣΥΝΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΥΡΓΙΟΥ ΠΡΟΣ ΝΕΑΝ ΑΥΤΩΝ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΙΝ

Εικ. 1. Ἡ πρὸ μεσημβριάν ἀποψις τοῦ ναοῦ ἐν ἧ ἐμφαίνεται ἡ καθίζησις τοῦ κρηπιδώματος.

ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ. Κατεδαφίζων κατὰ τὸ ἔτος 1933 Τουρκικὸν ἐτοιμόρροπον προμαχῶνα κείμενον εἰς τὸ πρὸς μεσημβριάν ἄκρον τοῦ Πελασγικοῦ τείχους καὶ κατ' ἐπέκτασιν σχεδὸν τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως τῶν ἀρχαιοτέρων Προπυλαίων, παρετήρησα ὅτι οἱ βράχοι, ἐφ' ὧν ἠδράζετο ὁ προμαχὼν οὗτος ἦσαν ἐντελῶς ἀπεσπασμένοι ἀπὸ τὸν κύριον βράχον τῆς Ἀκροπόλεως καὶ μόλις συνεκρατοῦντο εἰς τὴν θέσιν των διὰ τινων χαλίκων καὶ φυτῶν. Δι' ὃ ἠναγκάσθη νὰ προβῶ εἰς τὴν ἀφαίρεσιν καὶ τούτων, κατασκευάσας πρὸς τοῦτο εἰδικὸν ἰκρίωμα πρὸς ἀποτροπὴν οἰουδήποτε ἀπενκταίου.

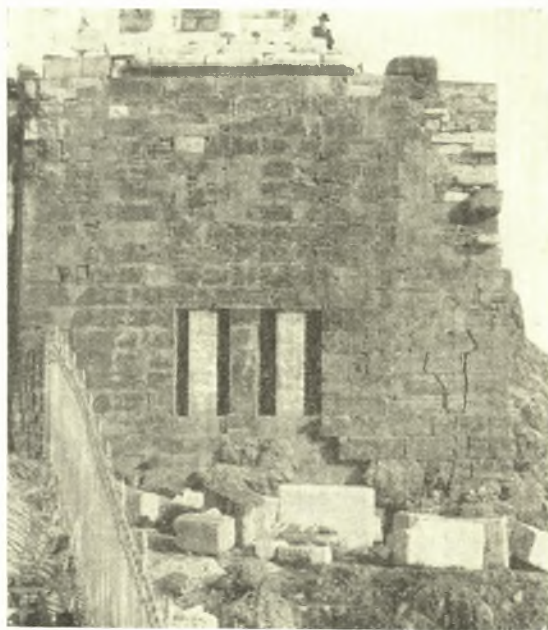
Ἡ πλησίον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ὑπαρξίς τοιούτων ὄγκων ἀπεσπασμένων ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως, ὡς καὶ παρόμοιαι παρατηρήσεις γενομένης εἰς τὸν βράχον τῆς βορείας κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως, αἱ διάφοροι καθιζήσεις τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ (εἰκ. 1), ὡς καὶ ἡ ἐξόγκωσις τοῦ δυτικοῦ τείχους τοῦ πύργου (εἰκ. 2), μὲ ἔπεισαν ὅτι πάντα ταῦτα ὠφείλοντο εἰς καθίζησιν τῶν θεμελίων, ἐφ' ὧν ἠδράζετο ὁ ναός.

Ἐπὶ τῇ γνωστοποίησει τῶν φόβων μου τούτων εἰς τὸ Σ. Ὑπουργεῖον, τοῦτο ὤρισεν ἐπιτροπὴν ἀποτελουμένην ἐκ τῶν κ.κ. Ἄγγ. Οἰκονόμου Γενικοῦ Διευθυντοῦ τῶν Δημοσίων Ἔργων, Α. Δημητρακοπούλου Διευθυντοῦ τοῦ τμήματος σχεδίου πόλεως τοῦ Ὑπουργείου Συγκοινωνίας, Γεωργ. Π. Οἰκονόμου Διευθυντοῦ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας, Α. Ὁρλάνδου Διευθυντοῦ τοῦ γραφείου συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως

τῶν ἀρχαίων καὶ ἱστορικῶν μνημείων, Ν. Κυπαρίσση Ἐφόρου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ Διευθυντοῦ τοῦ Μουσείου, Θ. Μιχαλοπούλου Διευθυντοῦ τῶν τεχνικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας, Γ. Πάντζαρη Νομομηχανικοῦ ἐν τῇ αὐτῇ ὑπηρεσίᾳ, Νικ. Κρητικοῦ Καθηγητοῦ τῆς Σεισμολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ, Ἀ. Ρουσοπούλου Καθηγητοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου,

Εἰκ. 2. Ἐξόγκωσις τοῦ τοίχου κατὰ 0,10 τοῦ πρὸς δυσμὰς περιβλήματος.

Εἰκ. 3. Ἡ πρὸς δυσμὰς ὄψις τοῦ πύργου τοῦ ναοῦ ἐν ἣ ἔμφαινονται τὰ κάθετα ῥήγματα τοῦ περιβλήματος.

Γ. Γεωργαλᾶ Καθηγητοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἐμοῦ πρὸς ἐξέτασιν τῆς ὅλης καταστάσεως τοῦ τε ναοῦ καὶ τοῦ πύργου.

Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη συνελθοῦσα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τὴν 12^{ην} Ἰανουαρίου 1934 ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ τότε ὑπουργοῦ κ. Ἰ. Μακροπούλου, ἀφοῦ ἐξήτασε τὰς ὑπαρχούσας ρωγμὰς εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ τοίχου τοῦ πύργου (συμπληρωθείσας εἰς προγενεστέραν ἐποχὴν δι' ἐνθέτων πλίνθων) (εἰκ. 3), τὴν ἀπόσπασιν ἀμφοτέρων τῶν ἐγκαρσίων τοίχων ἀπὸ τῆς δυτικῆς προόψεως, τὴν κατὰ 10 καὶ πλέον ἑκατοστὰ ἐξόγκωσιν ταύτης κατὰ τὸ κέντρον τῆς ἐπιφανείας ταύτης, ὡς καὶ τὴν ἀνώμαλον καθίζησιν

τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ, ἰδίως τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ (περὶ τὰ 0,20), ἀπεφάνθη ὅτι δὲν ὑφίσταται μὲν ἄμεσος κίνδυνος καταπτώσεως τοῦ ναοῦ, ἀλλ' ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει πρέπει νὰ ἐξετασθῶσι τὰ θεμέλια τοῦ ναοῦ διὰ τῆς ἀνορύξεως φρεάτων ἐπὶ τοῦ δαπέδου του, ἀφοῦ ὅμως προηγουμένως ὑποστηριχθῶσιν ἡ δυτικὴ πλευρὰ καὶ ἡ πρὸς μεσημβρίαν γωνία τοῦ πύργου δι' ἰσχυροῦ ἰκριώματος. Ἡ αὐτὴ ἐπιτροπὴ συνίστα ταυτοχρόνως καὶ τὴν καταλληλοτέραν διαρρύθμισιν τῆς εἰσόδου τῆς Ἀκροπόλεως. Προτάσει δὲ τοῦ ἰδίου ὑπουργοῦ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον κατὰ τὴν συνεδρίαν αὐτοῦ τῆς 13 Ἰανουαρίου 1934

ἐνέκρινεν πίστωσιν ἐκ δραχμῶν ἑκατὸν χιλιάδων πρὸς ἔναρξιν τῶν ἔργων διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, καὶ τὴν διαρρύθμισιν τῆς εἰσόδου τῆς Ἀκροπόλεως, ἐγκριθείσης καὶ τῆς ἐργασίας ταύτης.

Μετὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀπαιτουμένου ἰκριώματος πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ πύργου προσέβην εἰς τὴν ἀνόρυξιν φρεάτος πρὸς ἐξέτασιν τῶν θεμελίων παρὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ καὶ εἰς τὴν μερικὴν ἐκβάθυνσιν τῆς ἐν τῷ σηκῷ κατασκευασθείσης κρύπτης κατὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ ναοῦ ἐν ἔτει 1687.

Αἱ ἐκσκαφαὶ αὗται ἀπέδειξαν: ὅτι οἱ πρὸς δυσμᾶς καὶ μεσημβρίαν τοῖχοι τοῦ σηκοῦ ἠδράζοντο ἐπὶ κυβολίθων ἐκ πάρου, ἐντελῶς σεσαθρωμένων καὶ ὅτι ὑπὸ τούτους εὐρίσκοντο ῥιπτὰ χώματα καὶ ἀκατέργαστοι ὀγκόλιθοι, ἐξ οἷς εἶχε προέλθει καὶ ἡ μεγάλη καθίζησις τῶν τοίχων τούτων (εἰκ. 4).

Εἰκ. 4. Ἀποψὶς τοῦ θόλου τῆς Τουρκικῆς κρύπτης, ἧς ὁ πυθμὴν ἐξικνεῖται μέχρι τῆς γενέσεως τοῦ θόλου, κάτωθεν ριπτὰ χώματα καὶ ὀγκόλιθοι. (φωτ. Ἰταλικῆς Ἀρχ. Σχολῆς).

Συνεπεῖα τῶν παρατηρήσεων τούτων ἐνεκρίθη διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 59959 τῆς 7ης Σεπτεμβρίου 1935 ἀποφάσεως τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας ἡ σχετικὴ πράξις τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου περὶ ἀποσυνθέσεως τοῦ ναοῦ, τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβλήματος, ὡς καὶ τοῦ πρὸς μεσημβρίαν περιβλήματος, ὡσαύτως δὲ καὶ τοῦ κατ' ἐπέκτασιν τούτου κατασκευασθέντος πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ τουρκικοῦ πυροβολείου νεωτέρου τοίχου.

Ἡ ἀνακαίνισις τῶν τοίχων τοῦ πύργου θὰ ἐγίνετο διὰ νέου ὑλικοῦ, προερχομένου ἐκ τῶν λατομείων Πειραιῶς, (ἐξ οἷς καὶ τὸ ἀρχαῖον ὑλικὸν τοῦ περιβλήματος), ἀνατοποθετουμένων εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν τῶν ἐκ τῶν ἀρχαίων λίθων διατηρησίμων. Οἱ δὲ ἑλλείποντες λίθοι τοῦ ναοῦ θὰ συνεπληροῦντο διὰ μαρμάρων.

ΑΠΟΣΥΝΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ. Αἱ ἐργασίαι τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ ναοῦ ἤρξαντο τὴν 16^{ην} Ὀκτωβρίου 1935.

Ὡς γνωστὸν ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης κατηδαφίσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὸ 1687, ὅπως ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ πυροβολεῖον (εἰκ. 5). Εἰς τὸ κέντρον δὲ τοῦ ναοῦ καὶ ὑπὸ τὸ δάπεδον αὐτοῦ κατεσκευάσθη δεξαμενὴ ἢ κρύπτη (εἰκ. 3).

Τὸ ὕλικὸν τοῦ ναοῦ ἐνετοιχίσθη τότε ἐντὸς τοῦ τείχους τοῦ κατασκευασθέντος κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν μεταξὺ τοῦ πύργου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης καὶ τοῦ βᾶθρου τοῦ μνημείου τοῦ Ἀγρίππα. Κατὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ τείχους τούτου (1833-34) τὸ ἀνευρεθὲν ὕλικὸν τοῦ ναοῦ ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Schaubert, Ross καὶ Hansen, ὅπως ἀναστηλώσωσι τὸν ναὸν ἐπὶ τοῦ κατὰ χώραν κρηπιδώματος, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιχειρηθῆ προηγουμένως ἰσοπέδωσις τούτου¹, δι' ὃ καὶ διετηρήθησαν κατὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ναοῦ σχεδὸν ὅλαι αἱ ὑψομετρικαὶ ἀνωμαλίαι τοῦ βᾶθρου μέχρι τοῦ ὕψους τῶν ἐπιστυλίων. Ὅπως δὲ ὀρι-

Εἰκ. 5. Ἀποψὶς τοῦ Τουρκικοῦ πυροβολείου εἰς τὴν θέσιν τοῦ ναοῦ.

Εἰκ. 6. Τὸ γωνιαῖον πρὸς δυσμὰς ἐπιστύλιον τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς, λαξευθὲν κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν αὐτοῦ, ὅπως ἰσοφαρίσῃ τὴν διαφορὰν τοῦ ὕψους τῶν βάσεων τῆς παραστάδος καὶ τοῦ γωνιαίου κίονος. Ἡ ἄλλη γωνία τοῦ αὐτοῦ ἐπιστυλίου δὲν προσηρμόζετο εἰς τὸ τοῦ σηκοῦ.

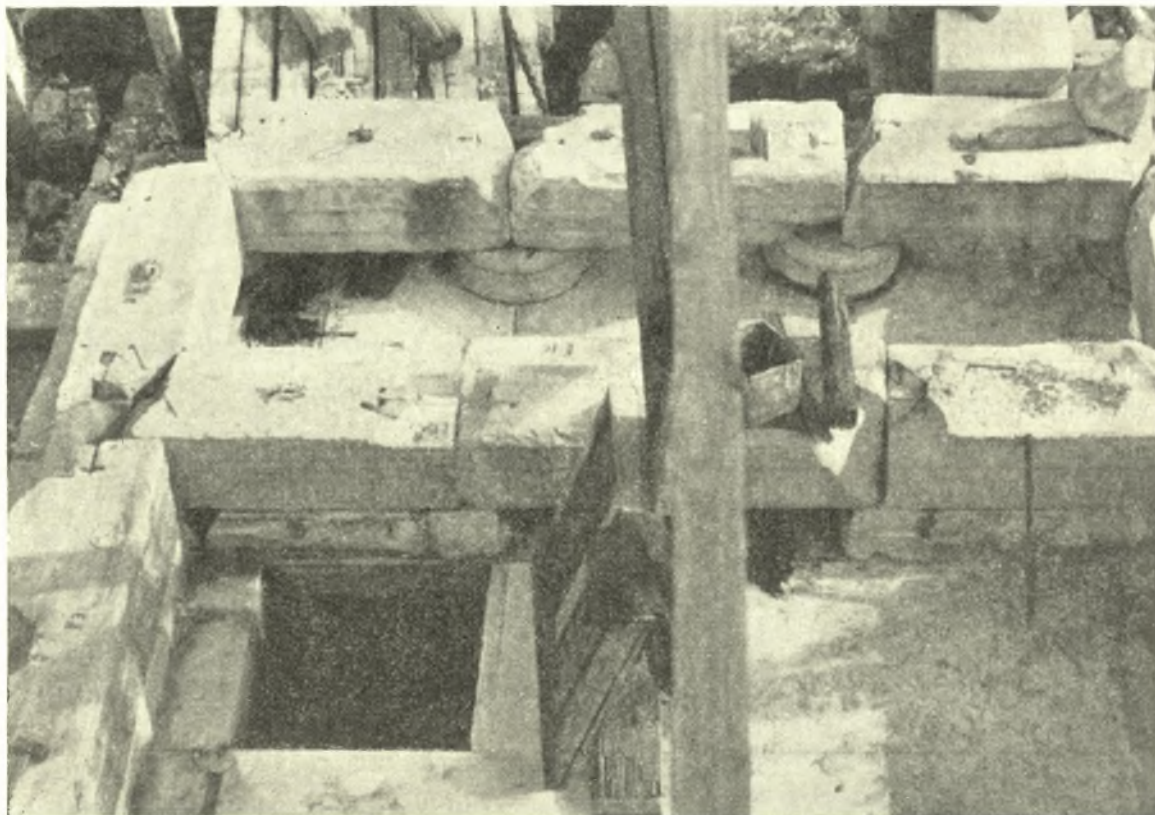
ζοντιώσωσι ταῦτα ἠναγκάσθησαν νὰ λαξεύσωσι τὴν πρὸς τὴν ΝΔ γωνίαν ἔδραν τοῦ ἐπιστυλίου τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς ἐπὶ ὕψους 0,07, ἵνα ἰσοφαρίσωσιν ἐν μέρει τὴν ἐξ εἴκοσι δύο ἑκατοστῶν ὑφισταμένην ὑψομετρικὴν διαφορὰν μεταξὺ τῆς βάσεως τοῦ γωνιαίου ΝΔ κίονος καὶ τῆς ἀντιστοίχου παραστάδος τοῦ σηκοῦ (εἰκ. 6). Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐλαξεύθησαν αἱ θέσεις, ἐφ' ὧν ἠδράζοντο βάσεις κίωνων τινῶν τῶν προστάσεων, ἐνῶ ἀνυψώθησαν αἱ βάσεις ἄλλων δι' ὑποστρώματος ἐξ ἀμμοκονίας. Κατὰ δὲ τὴν ἀποσύνθεσιν ἐξηκριβώθη ὅτι αἱ

πλεῖσται πλίνθοι τοῦ σηκοῦ εἶχον κακῶς τοποθετηθῆ, ὅτι τινὲς τούτων εἶχον κακῶς συμπληρωθῆ (εἰς λίθος μάλιστα τοῦ ὀρθοστάτου τοῦ πρὸς βορρᾶν τοῖχου τοῦ σηκοῦ εἶχε συμπληρωθῆ δι' ἀρχαίου τεμαχίου καλύμματος τῶν Προπυλαίων) καὶ ὅτι κατὰ τὴν

¹ Ὡς τοῦτο ἐγένετο τῇ συστάσει μου καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν μου κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ θησαυροῦ τῶν Ἀθηναίων ἐν Δελφοῖς.

τοποθέτησιν τῶν πλινθίδων τοῦ σηκοῦ, τῶν ὀρθοστατῶν, τῶν παραστάδων καὶ τῶν ἐπιστυλίων (εἰκ. 7), δὲν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν οἱ τόρμοι οἱ πρὸς τοποθέτησιν τῶν ὀριζοντίων καὶ καθέτων σιδηρῶν συνδέσμων χρησιμοποιούμενοι, ὥστε ἐπὶ τῇ βιάσει τούτων νὰ ἀνατοποθετηθῶσιν οἱ ἀρχαῖοι λίθοι εἰς τὰς ἀρχικὰς αὐτῶν θέσεις καὶ νὰ μὴ ἀποβῆ ἢ τοποθέτησις τῶν λίθων κακότεχνος.

Ἐκ τῶν ὀκτὼ ἀρχαίων δοκίδων τῶν ὀροφῶν τῶν προστάσεων εἶχον ἀνευρεθῆ τέσσαρες μόνον, ταύτας δὲ εἶχον συγκεντρώσει οἱ ἐκτελέσαντες τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ

Εἰκ. 7. Ἀποψὶς τῶν λίθων τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ ναοῦ κατὰ τὴν δοκιμαστικὴν τούτων ἐναπόθεσιν ἐπὶ τῆς σπείρας. (φωτογρ. Τ. Βόγλη).

1834 - 38 εἰς τὴν ὀροφὴν τῆς ἀνατολικῆς προστάσεως, ἐν ᾧ αἱ τῆς δυτικῆς προστάσεως εἶχον κατασκευασθῆ ἐκ νέου ὕλικού, ἀλλ' ἄνευ κυματίου. Ἐπίσης ἐσφαλμένως εἶχον τοποθετηθῆ τὰ καλυμμάτια τῶν ὀροφῶν ἀμφοτέρων τῶν προστάσεων, καθόσον ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τεσσάρων ἐκ τῶν λίθων τούτων καὶ πρὸς τὴν μίαν τῶν πλευρῶν παρατηρεῖται ἰδιαίτερα κατεργασία ἐπὶ λωρίδος πλάτους 0,30 περίπου, ἐξ οὔ καθίσταται δῆλον ὅτι ἐπὶ τούτων ἠδράζοντο αἱ οὐραὶ τῶν γείσων τῆς βορείας καὶ μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ καὶ ὅτι οὗτοι ἀνὰ δύο ἀνήκον εἰς τὰς πλευρὰς ταύτας. Τὰ τέσσαρα ταῦτα καλυμμάτια εἶχον συγκεντρωθῆ πρὸς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ (εἰκ. 8). Ἐσφαλμένως ὡσαύτως εἶχον τοποθετηθῆ οἱ κίονες καὶ αἱ βάσεις αὐτῶν.

Κατάστασις νεωτέρων σιδηρῶν συνδέσμων. Κατὰ τὴν ἀποσύνθεσιν τοῦ ναοῦ παρατηρήθη, ὅτι πάντες οἱ σιδηροὶ σύνδεσμοι οἱ χρησιμοποιηθέντες κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ 1834-1838 ἦσαν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ὀξειδωμένοι καὶ βεβλαμμένοι, ὥστε νὰ ἀμφιβάλλῃ τις ἂν οἱ σύνδεσμοι οὗτοι ἦσαν ἐκ σιδήρου ἢ ἐκ ξύλου, δι' ὃ καὶ πλεῖστα τῶν ἀρχαίων μαρμάρων ἰδίως τὰ τοῦ θριγκοῦ καὶ τῶν λίθων τῆς σπείρας εἶχον ὑποστῆ σημαντικὰς βλάβας ἐκ τῆς ὀξειδώσεως τῶν σιδηρῶν τούτων¹, ὥστε καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐπεβάλλετο ἡ ταχύτερα ἀποσύνθεσις τοῦ ναοῦ καὶ ἡ ἐκ νέου ἀναστήλωσις αὐτοῦ.

Ταῦτα εἶναι τὰ σπουδαιότερα μειονεκτήματα τῆς γενομένης ἀναστηλώσεως τοῦ ναοῦ κατὰ τὸ 1834-38, ἅτινα ὅμως δὲν ἠμπόδισαν ἐπὶ ἓνα ὀλόκληρον αἰῶνα νὰ θυμασθῇ ἡ κομψότης καὶ ὠραιότης τοῦ μοναδικοῦ τούτου ναοῦ, ὅστις ἂν δὲν ἀνεστηλοῦτο

Εἰκ. 8. Καλυμμάτια τῆς ὀροφῆς τῆς δυτικῆς προστάσεως θεώμενα ἐκ τῶν ἄνω. Χαρακτηριστικὴ ἐπεξεργασία λωρίδων εἰς τέσσαρα καλυμμάτια.

τότε θὰ ἐπροικίζετο ἡ Ἀκρόπολις δι' ἐνὸς ἐπὶ πλέον σωροῦ μαρμάρων, ὡς ὀρθῶς παρατήρησεν ὁ διάσημος ἀρχιτέκτων Durm.

Προκαταρκτικὴ μελέτη τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ ναοῦ ἀπέδειξεν ὅτι: α) Τὰ καλυμμάτια δὲν συνεδέοντο διὰ σιδηρῶν συνδέσμων οὔτε πρὸς ἄλληλα, οὔτε μετὰ τῶν δοκίδων, ἐφ' ὧν ἠδράζοντο.

β) Αἱ δοκίδες αὗται συνεδέοντο διὰ δύο μικρῶν γόμφων μόνον μετὰ τῶν ἐπιστυλίων τῶν ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ.

γ) Ὅτι πάντα τὰ ἐπιστύλια καὶ οἱ λίθοι τῶν δόμων τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ συνεδέοντο πρὸς ἄλληλα δι' ὀριζοντίων καὶ καθέτων σιδηρῶν συνδέσμων ἐνσφηνωθέντων διὰ χυτοῦ ἢ σφυρηλατημένου μολύβδου.

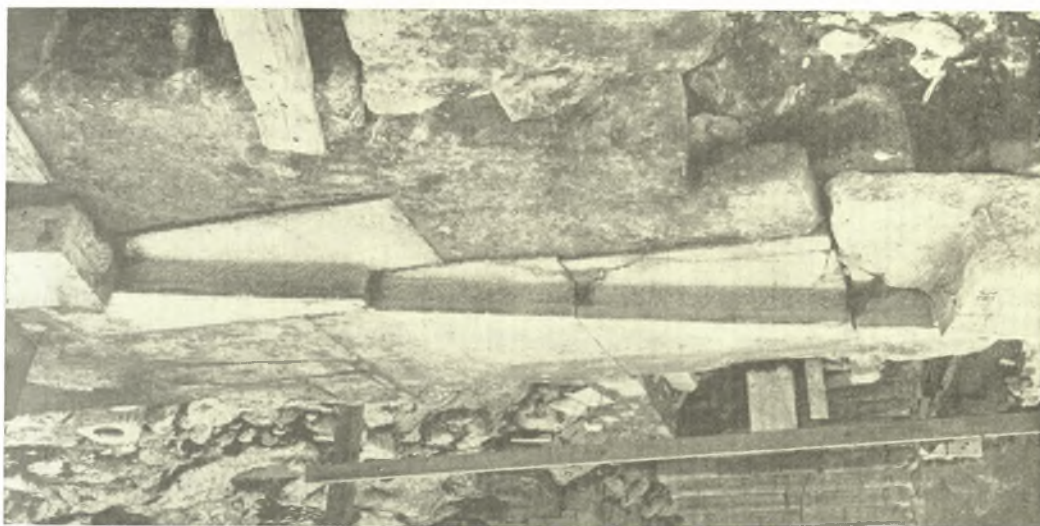
¹ Μόνον οἱ ἀρχαῖοι σιδηροὶ σύνδεσμοι τοῦ κρηπιδώματος εὐρέθησαν ἐν ἀρίστῃ καταστάσει, ἀκέραιοι μὲν ἔνθα οἱ λίθοι τούτου εἶχον διατηρήσει τὰς θέσεις των,

τεθραυσμένοι δὲ κατὰ τοὺς ἄρμους τῶν συνεχομένων λίθων, ὅπου οὔτοι εἶχον μετακινηθῆ.

εἰς τὴν κρύπτῃ ταύτῃ ἀπεκόπησαν οἱ ἀναβαθμοὶ τοῦ κρηπιδώματος πρὸς τὸ κέντρον τῆς ἀνατολικῆς προόψεως ἀφαιρεθέντος καὶ τμήματος τοῦ στυλοβάτου τοῦ προνάου. Τοῦτο ἀντικατεστάθη διὰ νέων μικροτέρων μαρμάρων κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ 1834-1838 ἅτινα διετηρήθησαν κατὰ τὴν νέαν ἀναστήλωσιν.

Ἡ χωροστάθμησις τῆς εὐθυνηρίας ἀπέδειξεν ὅτι λαμβανομένης ὡς βάσεως τῆς ΒΔ γωνίας ἢ ΝΔ γωνία εὐρέθη χαμηλοτέρα ταύτης κατὰ 0,020, ἢ ΑΜ κατὰ 0,012 καὶ ἢ ΒΑ κατὰ 0,010 μ. ἐνῶ κατὰ μῆκος τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τῆς εὐθυνηρίας καὶ τῶν ἀναβαθμῶν παρουσιάζονται διάφοροι ὑψομετρικαὶ διαφοραὶ καὶ ἰδίως ὅτι ἡ βᾶσις τῆς παραστάδος τῆς ΝΔ γωνίας ἦτο χαμηλοτέρα κατὰ 0,22 τῆς βάσεως τοῦ ἀντι-

Εἰκ. 10. Ἐντομὴ τῶν τεσσάρων πρώτων πλίνθων τῆς κορωνίδος τῆς βορείας ὀψεως τοῦ περιβλήματος (ἀπὸ τῆς δυτικῆς γωνίας αὐτοῦ) πρὸς ἐναπόθεσιν τῶν λίθων τῆς εὐθυνηρίας.

στοίχου κίονος καὶ τέλος ὅτι ὀλόκληρος ὁ πρὸς δυσμὰς τοῖχος τοῦ σηκοῦ εἶχεν ὑποστῆ καθίζησιν κατὰ 0,12-0,20 ἐν σχέσει πρὸς τὴν βᾶσιν τῶν κίωνων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς.

Ἡ εὐθυνηρία καὶ οἱ ἀναβαθμοὶ συνίστανται ἐκ κανονικῶν ὀρθογωνίων μαρμάρων, μόνον δὲ ἡ εὐθυνηρία τῆς δυτικῆς πλευρᾶς εἶναι λελαξευμένη εἰς τοὺς λίθους τῆς σχετικῆς κορωνίδος τοῦ τοίχου τοῦ πύργου, ἐνῶ οἱ πρὸς βορρᾶν τέσσαρες πρῶτοι λίθοι τῆς κορωνίδος τοῦ πύργου εἶναι λελαξευμένοι πρὸς ἐναπόθεσιν ἐντὸς αὐτῶν τῶν λίθων τῆς εὐθυνηρίας (εἰκ. 10).

Οἱ λίθοι τῆς εὐθυνηρίας τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ὡς καὶ τῶν ἐν συνεχείᾳ ἀπαρχῶν τῆς τε βορείας καὶ μεσημβρινῆς πλευρᾶς ἠδράζοντο ἐπὶ μιᾶς σειρᾶς κανονικῶν λίθων ἐκ τῶν λατομείων Πειραιῶς μέσου πλάτους 0,60, μήκους 1,20 καὶ ὕψους 0,60, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα τμήματα τῶν πλευρῶν τούτων ἠδράζοντο ἐπὶ παρῖνων λίθων, εὐρεθέντων ἐντελῶς σεσαθρωμένων, δι' ὃ καὶ αἱ παρατηρηθεῖσαι μεγαλύτεραι καθιζήσεις τῶν τοίχων τούτων. Κάτωθεν τῶν δόμων τούτων ὑπῆρχον τέσσαρες ἢ πέντε ἄλλοι δόμοι (βλ. εἰκ. 4) ὡσαύτως ἐκ πώρου τῶν αὐτῶν περίπου διαστάσεων, οἵτινες ἀπετέλουν τὴν θεμελίωσιν ὀλοκλήρου τοῦ ναοῦ, καὶ οἵτινες ἠδράζοντο ἐπὶ ῥιπτῶν χωμάτων. Οἱ κυβόλιθοι δὲ οὗτοι

ἦσαν τοσοῦτον σεσαθρωμένοι, ὥστε καθίστατο ἀδύνατος ἡ ἐξαγωγή αὐτῶν εἰς ἀκέραια τεμάχια, ἀλλ' ἀνεσκάπτοντο διὰ τῆς σκαπάνης.

ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΟΥ ΚΤΙΣΜΑΤΟΣ ΥΠΟ ΤΗΝ ΒΑ ΓΩΝΙΑΝ ΤΟΥ ΝΑΟΥ. Κατὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν λίθων τῆς ΒΑ γωνίας τοῦ 2^{ου} ἀναβαθμοῦ παρατηρήθη, ὅτι οὔτοι ἡδράζοντο ἐν μέρει ἐπὶ δύο ὀρθογωνίων λίθων ἐκ τιτανολίθου, πάχους 0,31, τοποθετημένων καθ' ὕψος (εἰκ. 11), τοῦ ἐνὸς τούτων ἀμφότεραι αἱ κάθετοι ἐπιφάνειαι ἦσαν τελείως κατειργασμένοι. Ἡ περὶ τοὺς λίθους τούτους ἀνασκαφὴ ἀπέδειξεν ὅτι οὔτοι ἀπετέλουν τὸ πρὸς βορρᾶν τοίχωμα ἀρχαιότερου κτίσματος (εἰκ. 12).

Εἰκ. 11. Οἱ δύο συνεχόμενοι κάθετοι λίθοι τοῦ ἀρχαιότερου κτίσματος ἀναδειχθέντες μετὰ τὴν ἀνάσρυσιν τοῦ 2^{ου} ἀναβαθμοῦ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ. Ὁ ἐμπροσθεν τούτων ἐκ πάρου χρησιμεύει πρὸς προφύλαξιν τῆς λελαξευμένης ἐπιφανείας τῆς πρὸς μεσημβρίαν ὄψεως τοῦ τοίχου τοῦ κτίσματος.

Ὁ ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος ἀπαρτίζεται ἐκ δύο δόμων ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν κατώτερος ἀποτελούμενος ἐκ τριῶν λίθων ὀλικοῦ μήκους 2,70 μ. ἔχει ὕψος 0,942 μ., ὁ δὲ ἄνωθεν αὐτοῦ ἀποτελούμενος ἐκ δύο λίθων κατὰ μῆκος ἔχει ὕψος μόνον 0,60 μ., καθ' ὅσον οὔτος εἶχεν ἀποκοπῆ κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ νεωτέρου ναοῦ εἰς τὸ ὕψος τῆς στάθμης τοῦ πρώτου ἀναβαθμοῦ πρὸς τοποθέτησιν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ 2^{ου} ἀναβαθμοῦ. Οἱ λίθοι τοῦ κατωτέρου δόμου συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλους διὰ σιδηρῶν συνδέσμων σχήματος —|— ἐνεσφηνωμένων διὰ μολύβδου.

Ὁ ἀρχαιότερος οὔτος τοῖχος ἐστηρίζετο ἐπὶ ὀριζοντίας σειρᾶς κανονικῶν λίθων ὕψους 0,36 μ. καὶ πάχους 0,48, τῶν ὁποίων ἡ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν ἀκμὴ προεξείχε τῆς ὄψεως τοῦ τοιχώματος ἀπὸ 0,065 μ. μέχρις 0,09 μ. (εἰκ. 13). Οἱ λίθοι οὔτοι ἀπετέλουν τὴν εὐθυντηρίαν τοῦ πρὸς βορρᾶν τοίχου τοῦ κτίσματος τούτου. Κατ' ἐπέκτασιν τῆς στάθμης τῶν λίθων τούτων καὶ πρὸς δυσμὰς καὶ πρὸς μεσημβρίαν εὐρέθησαν κατὰ

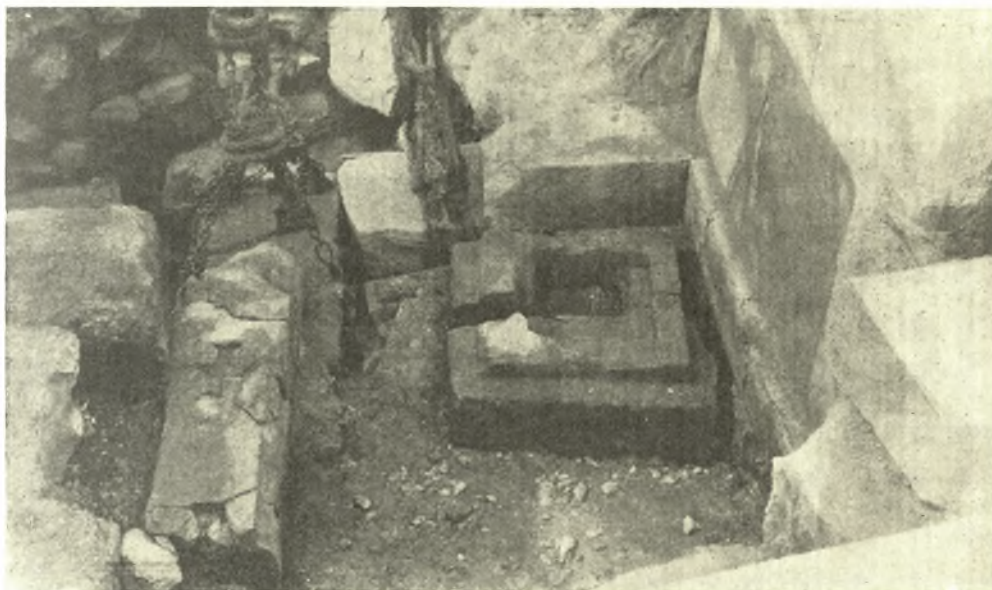
χώραν (οἱ ἐν τοῖς σχεδίοις καὶ ταῖς φωτογραφίαις ἐμφαινόμενοι) κανονικοὶ λίθοι, ἀποτελοῦντες τὴν εὐθυντηρίαν τῶν πρὸς δυσμὰς καὶ μεσημβρίαν τοίχων τοῦ κτίσματος τούτου, τοῦ ὁποίου τὸ μὲν πλάτος ἦτο 1,78 μ. τὸ δὲ μῆκος ἄγνωστον, καθόσον τοῦτο θὰ ἐπεξετείνετο μέχρι τῆς ἀνατολικῆς προόψεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης καὶ θὰ κατηδαφίσθη κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τούτου. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ κτίσματος τούτου εἶναι παράλληλος πρὸς τὴν δυτικὴν ὄψιν τοῦ Πελασγικοῦ τείχους (περὶ οὗ κατωτέρω) καὶ ἀπέχει ταύτης κατὰ 2,40 μ. Αὕτη ὡς καὶ ἡ πρὸς μεσημβρίαν πλευρὰ θὰ κατεστράφησαν ἀσφαλῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς κατασκευῆς τῆς ὑπογείου κρύπτης, καθ' ὅσον τεμάχιον λίθου ὁμοίου κατὰ τὰς διαστάσεις καὶ τὴν κατεργασίαν πρὸς τοὺς κατὰ τὸ ἄνω τμήμα καθέτους λίθους τοῦ κτίσματος εὐρέθη ἐντετοιχισμένον εἰς τὴν πρὸς μεσημβρίαν πλευρὰν τῆς κρύπτης, ἐνῶ ἄλλοι ὅμοιοι λίθοι εὐρέθησαν ἐντετοιχισμένοι παραπλεύρως τῶν πρὸς μεσημβρίαν μαρμαρίνων ἀναβαθμῶν τοῦ νεωτέρου

ναοῦ¹. Οἱ λίθοι τῆς θεμελιώσεως τῆς εὐθυνητῆρας ταύτης ἠδράζοντο ἐπὶ δόμου ἐκ πάρου πάχους 0,58-0,60 καὶ οὗτοι ἐπὶ ἐπιχώσεων.

Εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ περιφράκτου τούτου χώρου καὶ ὑπὸ τὴν στάθμην τῆς βάσεως τῆς θεμελιώσεως τῆς εὐθυνητῆρας, εὐρέθησαν δύο κανονικοὶ λίθοι παρακείμενοι ἀποτελοῦντες ὀρθογώνιον ὄγκον (βόθρον) ὀριζοντίων διαστάσεων 0,925×0,925 καὶ ὕψους περὶ τὰ 0,35-0,40 μ. Εἰς τὸ μέσον τούτου ὑπάρχει λαξευτὸν ὀρθογώνιον κοίλωμα βάρους 0,28 μ., εὐρέθην πληρῆς ἀρχαϊκῶν εἰδωλίων καὶ θραυσμάτων μικρῶν ἀγγείων (εἰκ. 13). Ἐλάχιστα εἰδώλια εὐρέθησαν πέριξ τῶν λίθων τούτων, ἔξαχθέντα πιθανώτατα κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῆς κρύπτῆς, δι' ὃ εἰς τὰς ὑπολοίπους ἐπιχώσεις δὲν ἀνευρέθησαν τοιαῦτα. Οἱ λίθοι οἱ ἀποτελοῦντες τὴν

Εἰκ. 12. Ὁ πρὸς βορρᾶν τοῖχος τοῦ κτίσματος.

Εἰκ. 13. Ἡ πρὸς δυσμὰς καὶ μεσημβρίαν εὐθυνητῆρα τοῦ κτίσματος. Ἀποψις τοῦ ἀποκαλυφθέντος βόθρου.

εὐθυνητῆριαν τοῦ κτίσματος ἠδράζοντο, ὡς προεῖπον, ἐπὶ ἐπιχώσεων, δι' ὃ ἠναγκάσθη νὰ τοὺς ἐξαγάγω, ὅπως ἀνατοποθετήσω τούτους ἀργότερον ἐπὶ νέων στερεῶν θεμελίων.

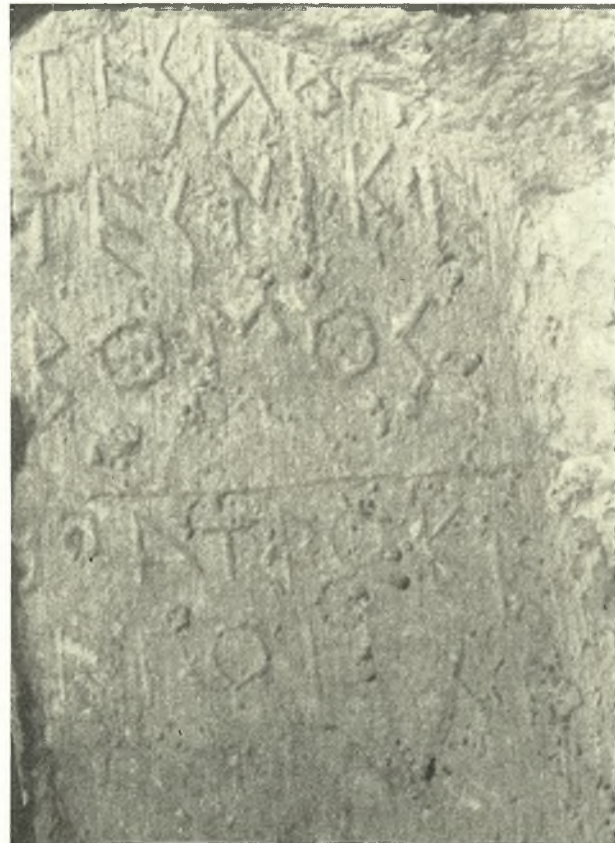
¹ Οἱ λίθοι οὗτοι θὰ προήρχοντο ἀσφαλῶς ἐκ τῶν κατεδαφισθέντων δόμων τοῦ κτίσματος κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ νεωτέρου ναοῦ. Εἰς ἓνα ἐκ τῶν

λίθων τούτων φαίνεται ὅτι ἀπεκόπη προεξέχον κυμάτιον πλάτους 12-13 ἑκατοστῶν.

Κατὰ τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ ναοῦ καὶ 0,72 μ. χαμηλότερον τῆς στάθμης τῆς εὐθυνηρίας τούτου ἀπεκαλύφθη λαξευτὸς λίθος ὀριζοντίων διαστάσεων 0,96×0,96 καὶ ὕψους 0,47 μ. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ λίθου τούτου ἐμφαίνοντα ἐγκαύματα (εἰκ. 14).

Εἰκ. 14. Ὁ ἀνακαλυφθεὶς βωμὸς πρὸς τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ ναοῦ.

Εἰκ. 15. Τὸ ὑπὸ τὸν βωμὸν ἐνεπίγραφον τεμάχιον λίθου πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ΝΑ γωνίας τούτου. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).

Ὁ κυβόλιθος οὗτος ἠδράζετο ἐπὶ ἐπιχώσεων, πρὸς στερέωσιν δὲ τῆς ΝΔ γωνίας τούτου εἶχε τοποθετηθῆ κάτωθεν τούτου τεμάχιον λίθου ὁμοίας φύσεως, ἐφ' οὗ ἀναγράφεται (εἰκ. 15).

ΤΕΣ ΑΘΕΝ . . .	Τες Ἀθεν[αίας]
ΤΕΣ ΝΙΚΕΣ . . .	τες Νίκες
ΒΟΜΟΣ . . .	βωμὸς
ΠΑΤΡΟΚ . . .	Πατροκ[λῆς ἢ -λείδες]
ΕΠΟΙΕΣΕ . . .	ἐποίησε

Κατὰ δὲ τὴν γενομένην μερικὴν ἀνασκαφὴν τοῦ μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς προόψεως τοῦ ναοῦ καὶ τῆς δυτικῆς τῶν προπυλαίων ἀπεκαλύφθη ὁ κατὰ τὸ 1922 ἀνευρεθεὶς βωμὸς ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολόγου Gabriel Welter δι' ἀνασκαφῆς ὑπογείου κάτωθεν τοῦ ἐκ τσιμεντοκονίας δαπέδου τοῦ χώρου τούτου τοῦ κατασκευασθέντος ἐν ἔτει 1888 (εἰκ. 16).

Ἡ πρὸς δυσμὰς πλευρὰ τοῦ βωμοῦ τούτου ἀπέχει τῆς δυτικῆς προόψεως τοῦ κτίσματος, τῆς ὁποίας εἶναι καὶ παράλληλος κατὰ 5,85 μ. ὁ δ' ἄξων τούτου συμπίπτει πρὸς τὸν τοῦ κτίσματος. Ἡ στάθμη τῆς βάσεως τοῦ βωμοῦ (οὔτινος αἱ διαστάσεις εἶναι $1,43 \times 0,97$ μ.) ὑπέρχεται τῆς τοῦ κτίσματος κατὰ 0,10.

Εἰκ. 16. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς βωμὸς ὁ ἀνήκων εἰς τὸ ἀρχαιότερον κτίσμα. (Φωτ. Τ. Βόγλη).

ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ ΠΕΛΑΣΓΙΚΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ. Ἡ ἀποσύνθεσις τῆς πρὸς δυσμὰς πλευρᾶς τοῦ περιβλήματος ἀπὸ τοῦ 4^{ου} δόμου καὶ κάτω, ἡ ὄλοσχερῆς ἀνασκαφὴ τῶν ἐκ πάρου δόμων τῆς θεμελιώσεως τοῦ ναοῦ καὶ ἡ κατεδάφισις τοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἀνεγερεθέντος τοίχου κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τοῦ περιβλήματος ἀπεκάλυψεν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πύργου δλόκληρον σύμπλεγμα Πελασγικοῦ τείχους, ὕψους περὶ τὰ 3,80 μ., ἐδραζόμενον ἐπὶ τῆς χθαμαλῆς βραχώδους προεξοχῆς τοῦ συμπαγοῦς ὄγκου τῆς Ἀκροπόλεως, ἧς ἡ στάθμη εὑρίσκεται εἰς 6,30 μ. κάτωθεν τῆς στάθμης τῆς εὐθυνηρίας τοῦ ναοῦ. Ἡ δ' ἀνωτάτη στάθμη τοῦ τείχους τούτου ἦτο χαμηλοτέρα τῆς εὐθυνηρίας τοῦ κτίσματος κατὰ 0,10 ἑκατοστὰ κατὰ μέσον ὄρον (εἰκ. 17).

Τὸ Πελασγικὸν τοῦτο τεῖχος εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ μικρῶν καὶ μεγάλων ἀκατεργάστων ὀγκολίθων, προερχομένων κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἐν μέρει ἐκ τοῦ βράχου τῆς Πνυκός, τὰ μεταξὺ δὲ τούτων κενὰ ἦσαν πλήρη χώματος καὶ λιθαριῶν.

Ὁ πίναξ 1 ἐμφαίνει τὴν θέσιν τοῦ τείχους τούτου, τὸ νεώτερον περίβλημα, τὸ κρηπίδωμα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, τὸ ἀρχαιότερον κτίσμα, τὰς κόγχας καὶ τὸν ἀποκαλυφθέντα βωμόν.

Τὸ πρὸς μεσημβρίαν σκέλος τοῦ τείχους τούτου, παράλληλον πρὸς τὸ νεώτερον περίβλημα, βαίνει σχεδὸν καθέτως πρὸς τὸ κατ' ἐπέκτασιν τῶν ἀρχαιοτέρων Προπυλαίων

Πελασγικὸν τεῖχος. Τὸ πρὸς δυσμὰς σκέλος ἀποκλίνει πρὸς βορρᾶν σχηματίζον ὀξείαν γωνίαν μετὰ τοῦ πρὸς μεσημβρίαν σκέλους, ἐνῶ τὸ πρὸς βορρᾶν ἐφάπτεται τοῦ νεωτέρου περιβλήματος. Τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ Πελασγικοῦ τείχους σχηματίζει κατὰ τὸ μέσον αὐτοῦ μικρὰν καμπύλην πρὸς τὸ ἐσωτερικόν. Πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ καὶ παραλλήλως τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ Πελασγικοῦ τείχους καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τούτου 4,50 περίπου μέτρων ἀνευρέθη καὶ ἕτερον σκέλος πολυγωνικοῦ τείχους συνεχό-

Εἰκ. 17. Ἐποψὶς τοῦ Πελασγικοῦ τείχους μετὰ τὴν ἀνάσρσιν τοῦ 7ου δόμου τοῦ περιβλήματος. Οἱ πρὸς τὰ ἀριστερὰ δόμοι εἶναι οἱ τοῦ πρὸς βορρᾶν περιβλήματος θεώμενοι ἔσωθεν μετὰ τὴν ἐξαγωγήν τῶν ἐκ πόρου δόμων. Οἱ πρὸς τὰ δεξιὰ δόμοι 4 καὶ 5 ἐκ πάρου λίθου ἀποτελοῦσι τὴν θεμελίωσιν τοῦ πρὸς μεσημβρίαν τοίχου τοῦ σηκοῦ τοῦ ναοῦ.

μενον ἐν μέρει μετὰ τοῦ βορείου σκέλους, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὴν βάσιν, ἐξικνούμενον δὲ μέχρι τοῦ πρὸς μεσημβρίαν τμήματος. Τὸ τεῖχος τοῦτο ἦτο θεμελιωμένον ἐπὶ ἐπιχώσεων. Τὸ μεταξὺ τῶν διαφόρων τοιχωμάτων τοῦ Πελασγικοῦ τείχους κενὸν ἦτο πλήρες ῥιπτῶν χωμάτων μετὰ λιθαρίων.

ΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΝ ΠΕΡΙΒΛΗΜΑ. Τὸ ἐξωτερικόν νεώτερον περίβλημα εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ κανονικῶν λίθων ἐκ τῶν λατομειῶν Πειραιῶς κατὰ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα. Οἱ λίθοι τοῦ περιβλήματος κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν εὐρέθησαν μᾶλλον ἐν καλῇ καταστάσει ὑπὸ ἔποψιν ποιότητος, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἦσαν τοσοῦτον τεμαχισμένοι, ὥστε καθίστατο ἀδύνατος ἢ ἐκ νέου χρησιμοποίησις ὄλων τῶν ἀρχαίων τούτων λίθων (βλ. εἰκ. 3).

Οἱ δρομικοὶ δόμοι ἀπετελοῦντο ἐκ μιᾶς σειρᾶς λίθων μέσου ὕψους 0,45, πάχους 0,60-0,70 καὶ μήκους 1,20-1,22, ἐνῶ οἱ ἐμβατικοὶ ἴσου ὕψους, ἀλλὰ πάχους 0,60-0,61 καὶ μήκους 1,30, ἠδράζοντο ἐν μέρει ἐπὶ τῶν δρομικῶν λίθων τοῦ ὑποκειμένου δόμου

καὶ ἐν μέρει ἐπὶ τῆς ἐκ σεσαθρωμένου πάρου λίθου συμπληρώσεως τῶν δόμων τούτων, ἐξ οὗ καὶ ἄλλη ἀφορμὴ τῆς καθιζήσεως καὶ ἐξογκώσεως τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβλήματος (βλ. εἰκ. 2).

Εἰς τινὰς τῶν δόμων τῆς τε δυτικῆς καὶ ἰδίως τῆς βορείας πλευρᾶς οἱ ἐμβατικοὶ λίθοι ἀντικαθίστανται διὰ δρομικῶν λίθων μήκους 1,20-1,22, ἐφ' ὧν ἐχαράσσετο κατακόρυφος γραμμὴ εἰς τὸ μέσον μήκος τοῦ λίθου τούτου, πρὸς ἀναπαράστασιν ἐμβατικῶν λίθων, τοῦτο δ' ἐγένετο ἔνεκα τοῦ ὕψους τοῦ περιβλήματος εὐρισκομένου Πελασγικοῦ τείχους, οὗτινος ἢ γειτνιάσις δὲν ἐπέτρεπε τὴν χρῆσιν ἐμβατικῶν λίθων. Πάντες σχεδὸν οἱ λίθοι τῶν διαφόρων δρομικῶν δόμων συνεδέοντο μεταξύ των δι' ἑνὸς ἢ δύο σιδηρῶν συνδέσμων σχήματος —|— ἢ ~ καὶ ἐσφηνωμένων διὰ μολύβδου, ἐνῶ εἰς τοὺς ἐμβατικὸς δόμους μόνον οἱ γωνιαῖοι λίθοι (διαστάσεων περίπου $0,95 \times 2,90 \times 0,45$) συνεδέοντο μετὰ τῶν παρακειμένων διὰ σιδηρῶν συνδέσμων. Ἡ θέσις καὶ αἱ διαστάσεις τῶν λίθων ὡς καὶ τῶν σχετικῶν σιδηρῶν συνδέσμων δι' ἕκαστον δόμον καταγράφονται εἰς εἰδικὰ σχέδια συντεταγμένα, ὡς καὶ πάντα τὰ σχέδια τοῦ ναοῦ, ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Β. Δούρα καὶ τοῦ ὑπομηχανικοῦ Μ. Μπαμπινιώτη.

Εἰκ. 18. Ἀποψις τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, εἰς ἣν ἐμφαίνονται οἱ ἐπὶ τοῦ βράχου λαξευτοὶ ἀναβαθμοὶ πρὸς ἔδρασιν τῶν σχετικῶν δόμων τοῦ περιβλήματος ὡς καὶ οἱ τοποθετηθέντες κατὰ τὸ 1901 λίθοι πρὸς στερέωσιν τῆς βάσεως τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ περιβλήματος.

Ἐπειδὴ ἡ πρὸς τὴν ΝΔ γωνίαν τῆς δυτικῆς ὄψεως πλευρὰ τοῦ περιβλήματος ἐφήπτετο τοῦ φυσικοῦ βράχου πρὸς ἔδρασιν τῶν λίθων τῶν διαφόρων δόμων ἐλαξεύθη οὗτος κατὰ ἀναβαθμοὺς ὕψους 0,45 ἀντιστοιχοῦντας πρὸς τοὺς δόμους τοῦ περιβλήματος (εἰκ. 18) ἐνῶ ἐπὶ μέσου ὕψους 2,50 καὶ κατὰ τὴν βάσιν αὐτοῦ ὁ βράχος ἀπεκόπη καθέτως πρὸς στερεωτέραν θεμελίωσιν τοῦ περιβλήματος.

Αἱ ΝΕΩΤΕΡΑΙ ΚΑΙ Αἱ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑΙ ΚΟΓΧΑΙ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΠΡΟΨΕΩΣ. Ὡς γνωστὸν εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ νεωτέρου περιβλήματος ὑπῆρχον δύο κόγχαι συνεχόμεναι μὲν, ἀλλὰ διαφόρου βάθους: Ἡ μὲν πρώτη, ἢ πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῶν θεωμένων, πλάτους 1,85 μ. καὶ βάθους 1,036 μ., ἡ δὲ πρὸς τὰ δεξιὰ πλάτους 1,320 μ. καὶ βάθους 0,628 μ. (βλ. εἰκ. 3).

Αί δύο αὐται κόγχαι διεχωρίζοντο δι' ἑνὸς κιονίσκου πλάτους 0,617 καὶ βάθους 0,407 μ., τοῦ ὁποίου ἡ πρὸς βορρᾶν πλευρὰ εὐρίσκετο κατ' ἐπέκτασιν τοῦ πρὸς μεσημβρίαν τοίχου τῆς πρώτης κόγχης καὶ ἐπομένως τὸ πλάτος τῆς δευτέρας κόγχης περιορίζετο εἰς 1,338 μ. (εἰκ. 19). Ἡ στήλη αὕτη δὲν ἐξικνεῖτο μέχρι τοῦ τοιχώματος τῆς κόγχης, ἀλλ' ἀπεῖχε τούτου κατὰ 0,218 μ.¹ Τὸ ὕψος τῶν κογχῶν ἦτο 2,77 μ. ἡ δὲ βάσις αὐτῶν ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸν 17^{ον} δόμον.

Μετὰ τὴν ἀποσύνθεσιν τῶν τοιχωμάτων τῶν κογχῶν τούτων ἀπεκαλύφθη ἐντὸς

Εἰκ. 19. Τὸ ἐπίκρανον κατεστραμμένον τοῦ διαμέσου κιονίσκου. Οὗτος δὲν ἐφάπτεται τοῦ ὀπισθεν τοίχου.

τοῦ πάχους τοῦ Πελασγικοῦ τείχους καὶ κατὰ τὴν βάσιν αὐτοῦ (ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τὸν 14^{ον} δόμον τοῦ περιβλήματος) χαμηλὴ τεχνητὴ θολωτὴ κόγχη πεπληρωμένη διὰ ξηρολιθιάς ἐκ μεγάλων καὶ μικρῶν λίθων, σχηματιζόντων ἐπίπεδον παράλληλον ἐπιφάνειαν κατὰ 15-20 ἑκατοστὰ βαθύτερον τῆς τοῦ Πελασγικοῦ τείχους (εἰκ. 20).

Τὸ ἐκ ξηρολιθιάς τοίχωμα διεχωρίζετο διὰ μιᾶς στήλης ἐκ πώρου λίθου διαστάσεων 0,60×0,35 καὶ ὕψους 1,25 μ. τῆς ὁποίας ἡ ὀπισθία πλευρὰ δὲν ἐξικνεῖτο μέχρι τοῦ ὀπισθεν βράχου ὡς καὶ ἡ τοῦ νεωτέρου περιβλήματος. Ἐπειδὴ δ' ὁ λίθος οὗτος ἦτο ἐκ πώρου, ἦτοι ὅμοιος πρὸς τοὺς χρησιμοποιηθέντας διὰ τὴν ἐσωτερικὴν θεμελίωσιν τοῦ ναοῦ, πρέπει νὰ παραδεχθῆ τις ὅτι ἡ πλήρωσις τῆς κόγχης ταύτης ἐγένετο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς δομήσεως τοῦ περιβλήματος καὶ ὅτι ἡ στήλη αὕτη ἐτοποθετήθη ἐκεῖ πρὸς ἀντικατάστασιν ἄλλης ἀρχαιοτέρας στρογγύλης ἴσως στήλης, ἂν κρίνη τις ἐκ τοῦ κυκλικοῦ λαξεύματος ἐπὶ τοῦ βράχου κατὰ τὴν βάσιν τούτου (εἰκ. 21). Τὴν στήλην ταύτην ἠναγκάσθη νὰ ἀντικαταστήσῃ διὰ νέου λίθου ἐκ τῶν λατομείων Πειραιῶς,

διότι ἦτο ἐντελῶς σεσαθρωμένη ὡς ἦσαν σεσαθρωμένοι καὶ οἱ ἐκ πώρου λίθοι τῆς θεμελιώσεως τοῦ ναοῦ καὶ οἱ ὀπισθεν τοῦ περιβλήματος δόμοι.

Ἄτυχῶς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καθορισθῆ τὸ βάθος τῆς ἀρχαιοτέρας ταύτης κόγχης ἔνεκα ἐσωτερικῶν καταπτώσεων, ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει ἦτο ἀρκετὰ ἀνώμαλον, ὡς ἐξηκριβώθη τούτο κατὰ γενομένην ἀνασκαφὴν ἐν αὐτῇ. Τὸ ὄλικόν μῆκος τῆς ἀρχαιο-

¹ Κατὰ τὸ 1866 ἀνηγέρθησαν ἐντὸς τῶν κογχῶν τούτων δύο «πεσσοί» ἐξ ἀγκωναρίων πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ὑπερκειμένων εὐμεγέθων ἐπιστυλίων, καθ' ὅσον

ἡ ἀρχαία παραστάς, τὸ ἐπίκρανον ταύτης ὡς καὶ τὰ ἀρχικά ἐπιστύλια ἦσαν βεβλαμμένα.

τέρας ταύτης κόγχης εἶναι 5 μ. περίπου, ἐνῶ τὸ τῆς τοῦ περιβλήματος εἶναι 3,135 μ. Πρὸς ἐξέτασιν καὶ τοῦ ὑπολοίπου τμήματος τῆς ἀρχαιοτέρας ταύτης κόγχης προέβην εἰς τὴν ἀπόσπασιν ὀγκολίθων κειμένων πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῆς προμνημονευθείσης στήλης. Ἡ ἀφαίρεσις τῶν λίθων τούτων ἀπέδειξεν ὅτι ὁ βράχος, ἐφ' οὗ ἠδράζοντο οἱ λίθοι οὗτοι εἶχεν ἰσοπεδωθῆ.

Ἐπὶ ἑνὸς τῶν λίθων τοῦ τοιχώματος τοῦ Πελασγικοῦ τείχους βορειῶς τῆς ἀναφερομένης κόγχης ὑπάρχει μικρὸν κοῖλον λάξευμα, κάτωθεν δὲ τούτου καὶ ἐπὶ τοῦ

Εἰκ. 20. Ἡ ἀρχαιοτέρα κόγχη ἐντὸς τοῦ Πελασγικοῦ τείχους ἢ ὀπισθεν τῶν κογχῶν τοῦ δυτικοῦ περιβλήματος. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).

ὄριζοντιωμένου βράχου ὀρθογώνιον κοίλωμα διαστάσεων 0,30 × 0,22 μ. καὶ μέσου βάθους 0,15. Παραπλεύρως καὶ πρὸς τὴν βορείαν αὐτοῦ πλευρὰν εὐρέθη ἡ ἐπιφάνεια τοῦ βράχου τούτου κεκαυμένη ὡς καὶ τεμάχιον ἀγγείου κεκαυμένον (εἰκ. 22).

Κατὰ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ περιβλήματος παρατηρήθη ὅτι ἐνῶ μέχρι τοῦ 18^{ου} δόμου τὰ μεταξὺ τοῦ περιβλήματος καὶ τοῦ ὀπισθεν τούτου Πελασγικοῦ τείχους ἢ τοῦ φυσικοῦ βράχου κενὰ τῶν ἀντιστοιχῶν δόμων ἐπληροῦντο διὰ λίθων ἐκ πάρου, εἰς τὸν 18^{ον} δόμον οἱ ἐκ Πειραιῶς λίθοι ἐπεξετείνοντο μέχρι τοῦ ὀπισθεν βράχου (εἰκ. 23). Κάτωθεν τοῦ δόμου τούτου συνεχίζεται ἡ χρῆσις λίθων ἐκ πάρου πρὸς συμπλήρωσιν τῶν μεταξὺ τοῦ περιβλήματος καὶ τοῦ βράχου κενῶν. Τὸ δάπεδον τοῦ 18^{ου} δόμου εὐρίσκεται ἐν προβολῇ κάτωθεν τῶν προμνημονευθέντων λαξευμάτων.

Ἄτυχῶς ἡ πρόοψις τοῦ δόμου τούτου εἶχεν ἀνακαινισθῆ κατὰ προγενεστέραν ἐποχὴν¹, ὥστε κατέστη ἀδύνατον νὰ καθορισθῆ ἡ ἀκριβὴς θέσις καὶ διεύθυνσις τῆς προόψεως τοῦ περιβλήματος τοῦ τμήματος τούτου. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι οἱ ἀρμοὶ τῶν λίθων τοῦ 18^{ου} δόμου κατὰ τὸ πρόσθιον αὐτῶν μέρος καὶ ἐπὶ βάθους 0,60-0,70 μ. κατευθύνονται καθέτως πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ νεωτέρου περιβλήματος,

Εἰκ. 21. Κυκλικὸν λάξευμα, ἐφ' οὗ ἠδράζετο ἡ ὀρθογώνιος στήλη.

ἐνῶ πρὸς τὸ βάθος κάμπτονται καὶ λαμβάνουσι διεύθυνσιν σχεδὸν παράλληλον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ πρὸς βορρᾶν περιβλήματος. Ἀντιθέτως εἰς τὸν 19^{ον} δόμον ἡ ὑπαρξίς ἐνὸς ἀρχαίου λίθου καὶ τὸ λάξευμα τοῦ βράχου πρὸς τοποθέτησιν τῶν λίθων τοῦ περιβλήματος καθώρισε τὴν θέσιν τῆς προόψεως τοῦ δόμου τούτου. Ἀνάλογα

¹ Πιθανώτατα κατὰ τὸ 1866, ὅτε ἐστερεώθησαν διὰ λιθοκτίστων «πεσοῶν» τὰ ἐπιστύλια τῶν δύο κογχῶν. Κατὰ δὲ τὸ 1901 ἀντικατεστάθησαν ὑπ' ἐμοῦ λίθοι τινὲς τοῦ ΝΔ τμήματος τοῦ δόμου τούτου ὡς καὶ τῆς βάσεως τῆς πρὸς Ν πλευρᾶς τοῦ περιβλήματος μετὰ γνώμην τοῦ Dörpfeld καὶ τοῦ τότε Γενικοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιο-

τήτων Π. Καββαδία. Εἰς τὴν γωνίαν τοῦ περιβλήματος ὡς καὶ τὴν ΝΔ ἀπεκαλύφθη ὅτι ὁ βράχος τῆς Ἀκροπόλεως ἠδράζετο ἐπὶ στρωμάτων εὐθραύστου σχιστολίθου, ἀργίλου καὶ ἄλλων μαλακωτέρων πετρωμάτων, ὡς ἀναφέρει καὶ ὁ Judeich.

λαξεύματα καθώρισαν τὴν πρόοψιν τοῦ 20^{ου} δόμου κατὰ τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ ἀρχαιοτέρου περιβλήματος.

Ἡ προεξοχή δύο λίθων τοῦ 17^{ου} καὶ 18^{ου} δόμου, ἀποτελούντων τὴν ΒΔ γωνίαν πρὸς τὴν βορείαν ὄψιν τοῦ περιβλήματος, ὡς καὶ ἡ κατεργασία ὄλων τῶν διασωθέντων λίθων τῆς βάσεως τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἀποδεικνύει ὅτι τὸ νεώτερον περίβλημα θὰ ἦτο ὁρατὸν μόνον ἀπὸ τοῦ 16^{ου} δόμου καὶ ἄνω. Ἄλλως τε ἡ στάθμη τοῦ δόμου τούτου συμπίπτει περίπου πρὸς τὴν τοῦ κατὰ χώραν ἀναβαθμοῦ τῆς μεταγενεστέρως Ρωμαϊκῆς κλίμακος.

Ἡ κατ' ὀρθὴν γωνίαν ἀρχικὴ διατομὴ τῶν δύο ἀκρογωνιαίων λίθων τοῦ 17^{ου} καὶ

Εἰκ. 22. Ἐκπρὸς τοῦ πρὸς βορρᾶν τμήματος τῆς Δ. πλευρᾶς τοῦ Πελασγικοῦ τείχους ἐνθα παρατηρεῖται ὀρθογώνιον λάξευμα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας λίθου τοῦ Πελασγικοῦ τείχους [καὶ ἕτερον ἐπὶ τοῦ βράχου ἐφ' οὗ ἐδράζεται ὁ Πελασγικὸς τείχος.

18^{ου} δόμου τῆς ΒΔ γωνίας δεικνύει ὅτι ἡ βορεία ὄψις τοῦ ἀρχαίου κατασκευάσματος κατὰ τὴν γωνίαν ταύτην θὰ εἶχε διεύθυνσιν κάθετον πρὸς τὴν δυτικὴν ὄψιν καὶ ὅτι ἡ βορεία αὕτη ὄψις μόνον ἀπὸ τοῦ 16^{ου} δόμου προσέλαβε τὴν ὑφισταμένην διεύθυνσιν. Ἐπίσης ἡ διεύθυνσις καὶ ἡ κατεργασία τῆς βορείας ὄψεως τοῦ δευτέρου λίθου μετὰ τὸν ἀκρογωνιαῖον πρὸς βορρᾶν λίθον τοῦ αὐτοῦ 16^{ου} δόμου ἀποδεικνύει τὴν ἐπελθοῦσαν μεταβολήν.

Οἱ δόμοι τῆς ὄψεως τοῦ περιβλήματος δὲν ἀπετέλουν ἐν κατακορύφῳ προβολῇ καμπύλην, ὡς ἡδύνατό τις νὰ ἀναμένῃ. Διότι οὔτε γενικὴ τις καμπυλότης παρατηρήθη κατὰ τὴν διεύθυνσιν ταύτην εἰς τοὺς προκειμένους δόμους οὔτε οἱ λίθοι οἱ ἀποτελοῦντες τοὺς δόμους τούτους ὡς καὶ τὴν μαρμαρίνην κορωνίδα τοῦ περιβλήματος εἶχον τὰς ἐπὶ τῆς ὄψεως γωνίας ἀμβλείας ἢ ὀξείας ἀναλόγως τῆς θέσεως αὐτῶν, ὡς τοῦτο συμβαίνει

Εἰκ. 24. Τμήμα ἀναγλύφου ἀνευρεθέντος ἐντὸς τοῦ κατεδάφισθέντος τουρκικοῦ τοίχου πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ πυροβολείου. (Φωτογρ. G. Welter).

Εἰκ. 23. Ἡ ἐκ λίθων Πειραιῶς ἐπίστρωσις τοῦ 18ου δόμου.

εἰς τὸν Παρθενῶνα. Ἐνταῦθα εὐρέθησαν ὄλαι αἱ γωνίαι τῶν διαφόρων τούτων λίθων ὀρθαί. Ἐπίσης καὶ τὰ πρὸς μεσημβρίαν λαξεύματα τοῦ βράχου, ἐφ' ὧν ἐθεμελιούντο οἱ δόμοι, εὐρέθησαν ὀριζόντια.

Κατὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ πρὸς μεσημβρίαν τοίχου τοῦ κατασκευασθέντος εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀρχαίου περιβλήματος καὶ ἀνευρεθέντος πρὸς στερέωσιν τοῦ ἐπὶ τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ πυροβολείου εὐρέθη εὐμέγεθες τεμάχιον (εἰκ. 24) ὡς καὶ μικρότερα τεμάχια ἀνήκοντα εἰς τὸ γλυπτὸν θωράκιον τοῦ ναοῦ, κορμὸς λέοντος, μικραὶ ἐνεπίγραφοι πλάκες καὶ μικρὰ τινὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Τὰ πλεῖστα τῶν ἀνευρεθέντων γλυπτῶν ἀνήκουσιν εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 5 ἀποκειμένην ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἀκροπόλεως πλάκα τοῦ θωρακίου. Δύο δὲ ἄλλα μικρὰ τεμάχια τοῦ θω-

ρακίου ἀνήκουσιν εἰς τὰς πρὸς δυσμὰς πλάκας, ἔνεκα τῆς χαρακτηριστικῆς λαξεύσεως τῆς βάσεως τῶν τεμαχίων τούτων, ἐδραζομένων ταυτοχρόνως ἐπὶ τῆς κορωνίδος καὶ τῆς εὐθυνηρίας καὶ ἔνεκα τῆς μεγαλητέρας καὶ ζωηροτέρας προεξοχῆς τῶν ἀναγλύφων καθ' ὅσον ταῦτα ἦσαν ὄρατὰ ἀπὸ μεγαλειτέρας ἀποστάσεως ἢ τὰ τῆς βορείας πλευρᾶς.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ὑπὸ τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης χώρου καὶ ἐκ τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ περιβλήματος τοῦ πύργου, ἐφ' οὗ ἐδράζεται ὁ ναός, ἐξάγεται: α') ὅτι ἐπὶ τῆς χθιμαλῆς πρὸς δυσμὰς ἐπεκτάσεως τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως θὰ προὔπηρχεν ἀρχαιότατον ἱερόν, τοῦ ὁποίου τὴν ὑπαρξιν μαρτυροῦσι τὸ ἀνευρεθὲν θολωτὸν κατασκευάσμα (ἀρχαιότερα κόγχη) κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, καὶ τὰ πρὸς τὴν ΒΔ αὐτοῦ γωνίαν ἀνευρεθέντα λαξεύματα ἐπὶ λίθου τοῦ τείχους τούτου καὶ ἐπὶ τοῦ βράχου, ὡς καὶ ἡ ἐπίστρωσις τοῦ 18^{ου} δόμου. β') ὅτι ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ Πελασγικοῦ τείχους θὰ προὔπηρχεν ἕτερον ἱερόν, τὸ ὁποῖον ὁμως ἀργότερον ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ ἀνευρεθέντος ὑπὸ τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης κτίσματος, εἰς ὃ ἀνήκει καὶ ὁ ὑπὸ τοῦτο ἀποκαλυφθεὶς βόθρος ὁ περιέχων εἰδώλια ὡς καὶ ὁ βωμὸς ὁ ἀναφερόμενος ἐν τῇ ἀνευρεθείσῃ ἐπιγραφῇ ὡς ποιηθεὶς ὑπὸ ΠΑΤΡΟΚ, καὶ γ') ὅτι κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ περιβλήματος τοῦ πύργου καὶ τὴν θεμελίωσιν τοῦ νεωτέρου ναοῦ διετηρήθη πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν ἐκ τῶν ἀρχαιότερων κτισμάτων, ἀναπαρασταθεισῶν μάλιστα ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβλήματος τῶν δύο συνεχομένων κογχῶν τοῦ κατὰ τὴν βᾶσιν τοῦ Πελασγικοῦ τείχους θολωτοῦ κατασκευάσματος διετηρήθη δὲ καὶ τὸ δάπεδον τοῦ 18^{ου} δόμου.

Εἰς ὅσα δὲ μέρη τὸ νέον περίβλημα ἐφήπτετο τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, οἱ ἐμβατικοὶ λίθοι τοῦ περιβλήματος ἀντικαθίστανται διὰ δρομικῶν, ἵνα μὴ κατεδαφισθῇ τὸ Πελασγικὸν τεῖχος, δι' ὃ καὶ εἰς τὸ μέσον τῆς ἐπιφανείας τῶν δρομικῶν τούτων λίθων ἐχαράσσετο γραμμὴ κάθετος, ὅπως ὑποδείξῃ τὴν ἀρχῆθιν δι' ἐμβατικῶν λίθων κατασκευὴν αὐτοῦ. Κατὰ δὲ τὸ σημεῖον τοῦ βορείου περιβλήματος, ὅπου ἡ προεξοχὴ τοῦ Πελασγικοῦ τείχους ἦτο μεγαλητέρα, ἡ δὲ ἐπένδυσις αὐτοῦ διὰ τοῦ νεωτέρου περιβλήματος ἀδύνατος, κατελείφθη κενὸν εἰς τὸ νεώτερον περίβλημα ἀντὶ νὰ λαξευθῶσιν εἰς βᾶθος τὶ οἱ λίθοι τοῦ Πελασγικοῦ. Ὡσαύτως ὁλόκληρον τὸ ὑπὸ τὸν νεώτερον ναὸν ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ ἀρχαίου κτίσματος διετηρήθη ὡς ἦτο κατὰ τὴν ἀρχαιότεραν ἐποχὴν, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἦτο δυνατόν. Πρὸς προφύλαξιν μάλιστα τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοιχωμάτων τοῦ κτίσματος τούτου εἶχον τοποθετηθῆ παραπλεύρως τούτων κάθετοι λίθοι ἐκ πάρου. Ἡ μὴ ὑπαρξίς τοῦ δυτικοῦ τοίχου ὡς καὶ τμήματος τοῦ μεσημβρινοῦ ὀφείλεται εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς μεταγενεστέρας κρύπτῃς ἐντὸς τοῦ σηκοῦ τοῦ ναοῦ. Εὐτύχημα εἶναι ὅτι τότε δὲν ἐθίγησαν αἱ εὐθυνηριαὶ τῶν τοίχων τούτων.

Β'. ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΙΣ ΤΟΥ ΠΥΡΓΟΥ ΚΑΙ ΜΕΡΙΚΗ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΙΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ πύργου καὶ τοῦ ναοῦ ἡ προσπάθειά μου συνεκεντρώθη ὄχι μόνον ὅπως ἀνεγείρω ταῦτα συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχικὰς τῶν γραμμᾶς, ἀνατοποθετῶν τοὺς λίθους τοῦ ναοῦ εἰς τὰς πραγματικὰς αὐτῶν θέσεις¹ καὶ χρησιμοποιῶν

¹ Κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ 1834 ὑπὸ τοῦ Schaubert καὶ Ross ἀπαντες σχεδὸν οἱ λίθοι τοῦ ναοῦ εἶχον τοποθετηθῆ ἐσφαλμένως ὡς τοῦτο ἀπεδείχθη κατὰ τὴν

γενομένην δοκιμαστικὴν καὶ ὀριστικὴν ἀναστήλωσιν τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ.

ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον τὸ ἀρχαῖον ὕλικόν τοῦ περιβλήματος, ἀλλὰ καὶ ὅπως καταστήσω προσιτὰ τὸ ὑπὸ τὸν ναὸν ἀρχαιότερον κτίσμα, τὰ περισσότερα τμήματα τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, τὴν ἀρχαιότεραν κόγχην καὶ τὰ κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ Πελασγικοῦ τείχους λαξεύματα.

Ἐντικατάστασις τῶν διαφόρων ἐπιχώσεων διὰ πετροκονιάματος. Τὸ τμήμα τῆς ἐξ ἐπιχώσεων καὶ δόμων ἐκ πώρου θεμελιώσεως τοῦ πρὸς μεσημβριαν τμήματος τοῦ ναοῦ, τὸ ὀριζόμενον δυτικῶς μὲν ὑπὸ τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, μεσημβρινῶς δὲ καὶ ἀνατολικῶς ἐν μέρει ὑπὸ τῶν ἀρχικῶν ὀρίων τῆς θεμελιώσεως τοῦ κρηπιδώματος (ἐξικνουμένων κατὰ 20 ἐκ. ἐπέκεινα τῶν κατὰ τὰς πλευρὰς ταύτας ὀρίων τῆς εὐθυνηρίας) ἀντικατεστάθη δι' ἰσχυροῦ πετροκονιάματος εἰς βάθος μὲν ἐξικνούμενον μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου, καθ' ὕψος δὲ μέχρι τοῦ ὕψους τῆς στάθμης τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, εὐρισκομένης κατὰ 20 ἐκ. χαμηλότερον τοῦ ἐπιπέδου ἐδράσεως τῶν θεμελίων τοῦ ἀρχαιότερου κτίσματος.

Ἐπὶ τῆς θεμελιώσεως ταύτης ἀνφοδομήθη εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ θέσιν τὸ πρὸς ἀνατολὰς τμήμα τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, ὅπερ ἠδράζετο ἐπίσης ἐπὶ ἐπιχώσεων. Τοῦτο προεξέχει τοῦ δαπέδου τῆς ἐκ πετροκονιάματος θεμελιώσεως κατὰ 0,50 μ., διατηρήσαν οὕτω τὴν στάθμην, εἰς ἣν εὐρέθη.

Θεμελιώσεις καὶ καθορισμὸς τῆς στάθμης τῆς εὐθυνηρίας. Κλίσις τῆς εὐθυνηρίας κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ σηκοῦ. Ἐπὶ τῆς θεμελιώσεως ταύτης ἀνυψώθησαν τὰ πρὸς τὴν ΝΑ γωνίαν θεμέλια τοῦ ναοῦ μέχρι τοῦ ὕψους τῆς εὐθυνηρίας. Ἴνα δὲ τοποθετηθῇ ἐπακριβῶς εἰς τὴν θέσιν τοῦ ὀ γωνιαίου ΝΑ λίθου τῆς εὐθυνηρίας, δὲν προέβην εἰς τὴν ἀποσύνθεσιν τῆς ΒΑ γωνίας τῆς εὐθυνηρίας, πρὸ τῆς ὀριστικῆς τοποθετήσεως τοῦ ΝΑ γωνιαίου λίθου. Πρὸς καθορισμὸν τῆς στάθμης τοῦ λίθου τούτου ἐλήφθη ὡς βάσις ἡ βορειοδυτικὴ γωνία τῆς εὐθυνηρίας τοῦ ναοῦ, ἥτις, ὡς ἐλέχθη, εἶναι λελαξευμένη εἰς ἓν ἐνιαῖον τεμάχιον μαρμάρου μετὰ τῆς κορωνίδος, ἠδράζετο δὲ ἐπὶ τῆς στερεᾶς ΒΔ γωνίας τοῦ περιβλήματος. Τῆς εὐθυνηρίας τὸ ὕψος κατὰ τὴν γωνίαν ταύτην εἶναι 86 χιλιοστά. Τὸ ὕψος τοῦτο τῆς εὐθυνηρίας βαίνει ἀξανάμενον κατὰ τὴν διεύθυνσιν ἀπὸ δυσμᾶς πρὸς ἀνατολὰς εἰς ἀπόστασιν δὲ 3,50 μ. ἀπὸ τῆς ΒΔ γωνίας (δηλαδὴ εἰς τὸ ἀκρότατον σημεῖον, ὅπου αὕτη ἐξακολουθεῖ νὰ ἐδράζεται ἐπὶ τῶν εἰδικῶς λελαξευμένων λίθων τῆς κορωνίδος) φθάνει τὰ 94 χιλιοστά κατὰ δὲ τὴν ΒΔ γωνίαν τὰ 10 ἐκ. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὸ ὕψος τῆς εὐθυνηρίας καθορίζεται ἐκ τοῦ ἴχνους, ὅπερ ἀπετύπωσεν ἡ ἐκ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων φθορὰ τοῦ μαρμάρου κατὰ μῆκος τῆς ἐπαφῆς τῆς εὐθυνηρίας μετὰ τῆς πλακοστρώσεως τοῦ δαπέδου. Οὕτω ἡ εὐθυνηρία παρουσιάζει κατὰ τὴν βορείαν αὐτῆς πλευρὰν καὶ κατὰ τὴν διεύθυνσιν ἀπὸ Δ πρὸς Α ἀΐξισιν τοῦ ὕψους τῆς κατὰ 14 χιλιοστά. Τὸ παρὰ τὴν εὐθυνηρίαν τῆς πλευρᾶς ταύτης τμήμα τῆς πλακοστρώσεως τριγωνικοῦ αβγ σχήματος (ιδὲ πίν. 1) παρουσιάζει κλίσιν μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ τῆς εὐθυνηρίας πρὸς τὴν κορωνίδα. Ἡ κλίσις αὕτη ἐμφαίνεται 1) ἐκ τῆς γωνίας, ἣν σχηματίζει ἡ κατακόρυφος πλευρὰ τῆς εὐθυνηρίας μετὰ τοῦ δαπέδου κατὰ τὰ τμήματα, ὅπου αὕτη εἶναι λελαξευμένη ἐν ἐνιαίῳ μαρμάρῳ μετὰ τμήματος τοῦ δαπέδου καὶ 2) ἐκ τῆς γωνίας, ἣν σχηματίζει ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῆς κορωνίδος μετὰ τῆς κατακορύφου αὐτῆς πλευρᾶς.

Ἡ κλίσις αὕτη μετρηθεῖσα ἐπὶ μήκους 67 ἑκατοστῶν εὐρέθη ἴση πρὸς 66 χιλιοστά, ἤτοι 10 χιλιοστά κατὰ μέτρον περίπου. Τὴν αὐτὴν κλίσιν πρὸς τὰ ἔξω παρουσιάζει ἐξ ἄλλου καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ τελευταίου δόμου τοῦ περιβλήματος, ἐφ' οὗ ἐδράζεται ἡ κορωνίς, δεδομένου ὅτι τὰ μάρμαρα τῆς κορωνίδος εἶναι ἴσοπαχῆ.

Ἡ κλίσις αὕτη τοῦ δαπέδου δικαιολογεῖ καὶ τὰς ὅπας ἀποχετεύσεως τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, τὰς ὁποίας ἐμφανίζουν κατὰ διαστήματα αἱ πλάκες τῶν θωρακίων αἱ περιφράσσουσαι τὸν ναὸν κατὰ μῆκος τῆς κορωνίδος.

Τὸ ὑψόμετρον τοῦ δαπέδου κατὰ τὸ σημεῖον β εἶναι ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὀριζοντίαν γραμμὴν α γ τῆς κορωνίδος ὑπερυψωμένον κατὰ 35 χιλιοστά δεδομένου ὅτι τὸ μῆκος τῆς πλευρᾶς β γ εἶναι 3,10 μ. ἡ δὲ ρύσις ἐκ τοῦ β πρὸς γ 10 χιλ. κατὰ μέτρον.

Ἐν ἡ περιπτώσει ἡ εὐθυνηρία α, β, ἦτο ὀριζόντιος τὸ ὕψος αὐτῆς θὰ ἔπρεπε νὰ βαίῃ ἀπὸ α πρὸς β, ἐλαττούμενον ἔνεκα τῆς πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ρύσεως ὑπερυψώσεως τοῦ δαπέδου. Κατὰ τὸ σημεῖον β ἡ ἐλάττωσις αὕτη θὰ ἦτο 35 χιλιοστά (ὄση δηλαδὴ ἡ ὑπερύψωσις τοῦ δαπέδου κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο) ἤτοι τὸ ὕψος τῆς εὐθυνηρίας κατὰ τὸ β θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι 86 - 35 χιλ. = 51 χιλιοστά. Ἄλλ' ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, τὸ ὕψος ταύτης κατὰ τὸ σημεῖον τὸ μετρηθὲν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἴχνους φθορᾶς ἐξ ὕδατος εὐρέθη 10 ἐκ. Τοῦτο δεικνύει ὅτι ἡ εὐθυνηρία δὲν εἶναι ὀριζοντία ἀλλ' ὅτι ἔχει κλίσιν ἀπὸ α πρὸς β, ἤτοι ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς ἴσην πρὸς 49 χιλιοστά (ὥστε 49 - 51 χιλιοστά = 0,100 χιλιοστά).

Ἀποσύνθεσις τοῦ ὑπολοίπου κρηπιδώματος. Μετὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς ΝΑ γωνίας καὶ τῶν ἐκατέρωθεν ταύτης ἀρχαίων λίθων ὡς καὶ τῶν προὔπαρχόντων κυβολίθων Πειραιῶς ὑπὸ τὴν μαρμαρίνην διάστρωσιν, προσέβην εἰς τὴν ἀποσύνθεσιν τῆς ὑπολοίπου πλευρᾶς τοῦ κρηπιδώματος ὡς καὶ τμήματος τῆς κορωνίδος τοῦ πύργου κατὰ τὴν ΒΔ γωνίαν.

Ἀποσύνθεσις ἀρχαιοτέρου κτίσματος. Εἰς τὴν ἀποσύνθεσιν ταύτην ἐπηκολούθησεν ἡ τοῦ ἀρχαιοτέρου κτίσματος, καθ' ὅσον, ὡς ἐλέχθη ἤδη, οἱ πλεῖστοι τῶν λίθων τοῦ κτίσματος τούτου καὶ τῆς θεμελιώσεως τῆς εὐθυνηρίας αὐτοῦ ἦσαν τεμαχισμένοι καὶ ἠδράζοντο ἐπὶ ἐπιχώσεων. Δι' ὃ ἐπεβάλλετο ἡ ἐπὶ στερεᾶς θεμελιώσεως ἀνοικοδόμησις καὶ τοῦ κτίσματος τούτου.

Συμπλήρωσις θεμελιώσεως. Ἡ γενικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου τούτου μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου ἐπέτρεψε τὴν ἀντικατάστασιν διὰ σκυροκονιάματος τῆς ἐξ ἐπιχώσεων θεμελιώσεως μέχρι τῆς προμνημονευθείσης στάθμης ἤτοι κατὰ 20 ἐκ. χαμηλότερον τῆς βάσεως τοῦ ἀρχαιοτέρου κτίσματος. Κατὰ τὴν διάστρωσιν τοῦ πετροκονιάματος ἀφηρέθησαν πάντες οἱ ἐκ πώρου λίθοι οἱ κείμενοι ὀπισθεν τοῦ πρὸς βορρᾶν περιβλήματος, τὰ δὲ μεταξὺ τῶν ἀρμῶν χώματα καὶ μικροὶ λίθοι ἀπεμακρύνθησαν, ὅπως ἀντικατασταθῶσι διὰ πετροκονιάματος καὶ ὑδαροῦς τσιμεντοκονίας.

Ἀναστήλωσις ἀρχαιοτέρου κτίσματος. Ἐπὶ τοῦ ὡς ἄνω καθορισθέντος δαπέδου ἀνεστηλώθησαν πάντες οἱ λίθοι τοῦ ἀρχαιοτέρου κτίσματος, τοποθετηθέντες εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν καὶ στάθμην, συμφώνως πρὸς τὰ καταρτισθέντα σχέδια καὶ τὰς ληφθεῖσας φωτογραφίας πρὸ τῆς ἀποσυνθέσεως τούτου, πρὸς ὑπόμνησιν δὲ ὅτι οἱ λίθοι τῆς βάσεως τοῦ κτίσματος τούτου ἠδράζοντο ἐπὶ ἐπιχώσεων, κάτωθεν τῶν

ἀνατοποθετουμένων λίθων τῆς εὐθυνηρίας, κατεσκευάσθη ἐπὶ ὕψους 20 ἐκ. τοιχίσκος ἐκ τσιμεντοκονίας καὶ λιθαρίων, προερχομένων ἐκ τῶν ἐπιχώσεων (εἰκ. 25).

Πάντες οἱ ἀρχαῖοι λίθοι συνεδέθησαν πρὸς ἀλλήλους διὰ καθέτων σιδηρῶν γόμφων καὶ συνδέσμων σχήματος I—I στερεωθέντων διὰ μολύβδου.

Μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ ἀρχαιότερου κτίσματος συνεπληρώθησαν τὰ πρὸς ἀνατολὰς θεμέλια τοῦ ναοῦ¹ καὶ τμήμα τῶν πρὸς βορρᾶν², ἐφ' ὅσον ἐπέτρεπε τοῦτο

Εἰκ. 25. Ἀποψὶς τοῦ ἀρχαιότερου κτίσματος μετὰ τὴν ἀνατοποθέτησιν. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).

ἢ διατήρησις τοῦ ἀρχαίου κτίσματος, τὸ ὁποῖον, ὡς ἐλέχθη, ἐπεκτείνεται ἰδίως ὑπὸ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ προνάου (βλ. πίν I). Ἡ ἀνύψωσις τῶν θεμελίων τούτων ἐπέτρεψε τὴν ὀριστικὴν τοποθέτησιν τοῦ πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς βορρᾶν τμήματος τῆς εὐθυνηρίας καὶ τοῦ πρώτου ἀναβαθμοῦ τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως³, ἣτις ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προλεχθέντων, καθορισθείσης τῆς στάθμης τῆς ΒΑ γωνίας τῆς εὐθυνηρίας κατὰ 49 χιλ. ὑψηλότερον τῆς στάθμης τῆς ΒΔ γωνίας.

Ἐνοικοδόμησις περιβλήματος. Ἐφ' ὅσον προϋχῶρει ἢ ἀποσύνθεσις τοῦ πρὸς βορρᾶν τμήματος τῆς δυτικῆς ὄψεως τοῦ περιβλήματος ἤρξατο ἡ ἐνοικοδόμησις τῆς ΝΔ γωνίας τούτου ὡς καὶ τῆς πρὸς μεσημβριανὴν πλευρᾶς αὐτοῦ.

Κατὰ τὴν βάσιν τῆς ΝΔ γωνίας, ὡς ἐλέχθη ἤδη, παρουσιάσθησαν στρώματα ἐξ ἀργίλλου μετ' ἄλλων μαλακωτέρων πετρωμάτων, δι' ὃ ἡ θεμελίωσις τῆς γωνίας ταύτης προϋχώρησε πολὺ βαθύτερον τῆς ἀρχαίας στάθμης, μέχρις ἐξευρέσεως στερεοῦ βράχου. Ὅμοίως καὶ ἡ θεμελίωσις τοῦ πρὸς μεσημβριανὴν σκέλους τοῦ περιβλήματος ἐπεξετάθη μέχρι τοῦ στερεοῦ βράχου. Πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς θεμελίωσης ταύτης ἀπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων κατεσκευάσθησαν ἐγκαρσίως τοῦ τοίχου κατάλληλοι ἀποστραγγιστικοὶ ὄχαιοι πρὸς περισυλλογὴν τῶν ἐπὶ τοῦ ἀργιλλώδους ἐδάφους συσσωρευομένων ὑπογείων ὑδάτων ἐκ τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως, ἅτινα εἶχον ἐπιφέρει τὴν διαπιστωθεῖσαν ἀποσύνθεσιν τῶν λίθων τῶν ἀρχαίων θεμελίων.

Εἰκ. 26. Τοποθέτησις ἡμισωλήνων πρὸς ἀποστράγγισιν τῶν ἐκ τῶν βράχων ὑδάτων.

1 Ταῦτα ἀπεκόπησαν ἐπὶ ὀλικοῦ πλάτους 1 μ. ἐκαστέρωθεν καὶ κατ' ἐπέκτασιν τοῦ ἄξονος τοῦ ἀρχαιότερου κτίσματος, ὅπως ἐπικοινωνῆ ὁ ἀνευρεθεὶς ἀρχαιότερος βωμὸς μετὰ τοῦ ἐν λόγῳ κτίσματος.

2 Ταῦτα ἐπεξετάθησαν μέχρι τοῦ ἐκ λίθων Πειραιῶς περιβλήματος τῆς βορείας ὄψεως.

3 Τῶν δύο τούτων δόμων τὰ δύο ἐλλείποντα πρὸς τὸ κέντρον τεμάχια συνεπληρώθησαν διὰ νεωτέρων.

᾽Οσαύτως κατὰ τὴν ἀποσύνθεσιν τῶν τελευταίων δόμων τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ περιβλήματος παρουσιάσθησαν ἐντὸς τοῦ βράχου ρωγαὶ πλήρεις ὕδαροῦς ἀργίλλου, αἵτινες κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν ἀπεστραγγίσθησαν καταλλήλως διὰ ἡμισωληνωτῶν διοχετεύσεων, τοποθετηθειῶν κατὰ μῆκος τοῦ φυσικοῦ βράχου (εἰκ. 26).

Ἀρχικὴ θέσις δόμων κατεργασία καὶ σύνδεσις αὐτῶν. Ἡ ὄψις τῶν λίθων τῶν δόμων τῆς τε μεσημβρινῆς καὶ δυτικῆς πλευρᾶς μέχρι τοῦ 16^{ου} δόμου ἦτο ταινία κατειργασμένη, ὡς ἐξάγεται ἐκ διατηρηθέντων ἀρχαίων λίθων (μόνον ἀπλῆ ταινία καθώριζε τὰς ἀκμὰς τῶν λίθων τούτων). Οἱ τοποθετηθέντες νέοι λίθοι τῶν δόμων τούτων ἠκολούθησαν τὰς ἀρχικὰς προεσοχὰς (εἰκ. 27) ὡς καὶ τὴν ἀρχικὴν κατεργασίαν. Ἐπίσης δὲ καὶ ἡ κατεργασία τῶν λίθων τῶν ὑπερκειμένων δόμων ἐγένετο παρεμφερῆς πρὸς τὴν τῶν διασωθέντων λίθων τῶν ἀντιστοιχῶν δόμων.

Πάντες οἱ ἀναποθετηθέντες λίθοι συνεδέθησαν πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὸ ὀπισθεν αὐτῶν πετροκονίαμα, τὸ ἀντικαταστήσαν τὸ ἐκ παρῶν λίθων συμπλήρωμα τούτων, διὰ σιδηρῶν συνδέσμων σχήματος Γ ¹. Προετιμήσαμεν τὸ σχῆμα τοῦτο, ἵνα μὴ ἐπέρχεται σύγχυσις μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἀρχαϊκῶν Γ ἢ $\sim$ καὶ διότι ἐθεωρήσαμεν ὅτι τὸ σχῆμα τοῦτο ἦτο εἰς τοὺς λίθους ὀλιγώτερον ἐπιβλαβὲς ἢ τὰ δύο ἄλλα ἀρχαῖα σχήματα¹.

Στερέωσις βράχων δυτικῆς πλευρᾶς. Ἡ θεμελίωσις καὶ ἀνοικοδόμησις τοῦ περιβλήματος ὑπὸ τὰς κόγχας τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιλαμβανομένου μεταξὺ δύο προεσοχῶν τοῦ φυσικοῦ βράχου παρουσίασε δυσχερείας τινάς, καθ' ὅσον ἀμφοτέρω τὰ τμήματα ταῦτα τοῦ βράχου εἶχον μετακινήτῃ ἀποσπασθέντα τοῦ κυρίως σώματος τοῦ βράχου συνεπείᾳ ἀρχαιοτέρων καθιζήσεων, δι' ὃ ἠναγκάσθη νὰ ὑποστηρίξω ταῦτα διὰ νέας ὑποθεμελιώσεως καὶ νὰ ἐπαναφέρω εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν. Αὕτη καθωρίζετο ἐκ τῆς λελαξευμένης ἐπιφανείας τοῦ ὑπολοίπου τμήματος τοῦ βράχου, τοῦ χρησιμεύοντος πρὸς ἔδρασιν τοῦ ὑπερκειμένου δόμου. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὸ τμήμα τοῦ βράχου, ἐφ' οὗ ἠδράζετο ἡ βίασις τῆς στήλης τῆς διαχωρίζουσας τὰς δύο κόγχας τῆς δυτικῆς πλευρᾶς παρουσίαζε ρωγμὰς τινάς, ἀντικατεστάθη καὶ τοῦτο διὰ προβόλου ἐκ σιδηροπαγοῦς σκιροκονιάματος ἔδραζομένου ἐπὶ τοῦ ὀπισθεν στερεοῦ βράχου ἐνσφηνωθέντος ἐντὸς αὐτοῦ.

Ὁ 18^{ος} δόμος. Εἰς τὸν 18^{ον} δόμον, ὅστις ἀπετέλει ἀσφαλῶς τὸ δάπεδον ἀρχαιοτέρου ἱεροῦ, ἀνετοποθετήθησαν οἱ ἀρχαῖοι λίθοι ἀντικατασταθέντων μόνον διὰ νέων ἐκείνων, οἵτινες ἦσαν τελείως βεβλαμμένοι καὶ ἰδίως τὰ κατὰ τὴν πρόοψιν

Εἰκ. 27. Ἡ ΝΔ γωνία τοῦ ἀνακατασκευασθέντος περιβλήματος.

¹ Ὡς ἀπεδείχθη κατὰ τὴν ἀποσύνθεσιν τῶν δόμων καὶ αἱ διπλαῖ ἐντομαὶ τοῦ σχήματος Γ προὐκάλεσαν αἱ δύο ὀξείαι γωνίαι τῶν ἐντομῶν τοῦ σχήματος $\sim$ ὡς θραύσιν τῶν λίθων.

τμήματα, ἅτινα ἦσαν ὀλοσχερῶς ἐφθαρμένα. Αἱ διαστάσεις τῶν λίθων τούτων καθωρίσθησαν ἐκ τῶν κατὰ χώραν διατηρηθειῶν οὐρῶν τούτων, ἐνῶ ἡ διεύθυνσις τῶν ὄψεων καθωρίσθη ἐπὶ τῆς κατὰ χώραν λαξεύσεως τοῦ βράχου πρὸς σχηματισμὸν τοῦ ἐπιπέδου ἐδράσεως τοῦ δόμου τούτου.

Ἐνοικοδόμησις περιβλήματος. Ἡ ἀνοικοδόμησις τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβλήματος ὡς καὶ τῆς ΒΔ γωνίας αὐτοῦ προὐχώρησε κανονικῶς ἀνατοποθετουμένων εἰς τὰς ἀρχικὰς αὐτῶν θέσεις ὅχι μόνον τῶν ἀκεραίων ἀρχαίων λίθων ἀλλὰ καὶ τῶν τεμαχισμένων, ἐφ' ὅσον τὰ τεμάχια ταῦτα παρουσίαζον τὴν δέουσαν ἀντοχήν.

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ παρατηρήσω, ὅτι ὀλόκληρος ὁ 11^{ος} δόμος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ὁ περιλαμβάνων τὰ ἐπιστύλια τῶν δύο κογχῶν τῆς ὄψεως ταύτης, ἀντικατεστήθη διὰ τεσσάρων νέων λίθων μήκους ἐκάστου 2,88 μ., καθ' ὅσον, ὡς προελέχθη, οἱ ἀρχαῖοι λίθοι ἦσαν σεσαθρωμένοι¹.

Οὕτω συνετελέσθη ἡ ἀνακατασκευὴ ὀλοκλήρου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβλήματος, ἀνατοποθετηθείσης καὶ τῆς διατηρηθείσης μαρμαρίνης κορωνίδος, ἣτις ἀποτελεῖ συγχρόνως, ὡς ἐλέχθη, καὶ τὴν εὐθυνητήριαν τῆς δυτικῆς ὄψεως τοῦ ναοῦ. Τῆς κορωνίδος ταύτης κατεσκευάσθη ἐκ νέου ὑλικοῦ τὸ δεύτερον τεμάχιον ἀπὸ βορρᾶ ὡς καὶ τμῆμα αὐτῆς ὑπὸ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ ναοῦ. Ἐπίσης ἐτοποθετήθη ἐκ νέου εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς θέσιν καὶ ὀλόκληρος ἡ ἐπὶ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ περιβλήματος ἀρχαία κορωνίς, συμπληρωθέντος μόνον ἐλλείποντος μικροῦ τεμαχίου δι' ἀρχαίου λίθου, οὗτινος ἡ ἀρχικὴ θέσις δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ καθορισθῆ.

Τὰ διατηρηθέντα προσιτὰ τμήματα τοῦ Πελασγικοῦ τείχους. Τὸ πρὸς μεσημβριανὸν σκέλος τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, ἡ ΝΔ γωνία αὐτοῦ ὡς καὶ ἡ πρὸς δυσμὰς ἐπέκτασις τούτου (ἐπὶ μήκους 0,40 - 0,50 μ.), διετηρήθησαν προσιτὰ καθ' ὅλον τὸ ὕψος αὐτῶν μεῖον 0,50 μ. ὑπὲρ τὴν ἐδρασίαν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου. Ἡ κατὰ 0,50 ἐκ. ἐντείχισις τοῦ Πελασγικοῦ τείχους ἐγένετο πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς θεμελιώσεώς του, συμπληρωθέντος τοῦ μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ περιβλήματος κενοῦ διὰ πετροκονιάματος.

Ἴνα δὲ καὶ ἡ μεσημβρινὴ ὄψις τοῦ Πελασγικοῦ τείχους παραμείνῃ ὁρατὴ μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ μεσημβρινοῦ σκέλους τοῦ περιβλήματος ἀφῆθη μικρὸς διάδρομος πλάτους 0,60 μ. κατὰ μῆκος τῶν δύο τειχῶν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τούτον περιώρισα τὸ πάχος τοῦ μεσημβρινοῦ σκέλους τοῦ περιβλήματος εἰς 0,60 μ. (διότι τοῦτο οὐδεμίαν πλέον ὄψιν εἶχε νὰ ὑποστῆ ἔσωθεν). Κατ' ἀποστάσεις δὲ 3 μέχρι 3,50 μ. ἀπ' ἀλλήλων κατεσκευάσθησαν ἀντηρίδες πρὸς ἐνίσχυσιν τούτου.

Ἐντείχισις περιβλήματος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Τὸ πλεῖστον τῆς ὄψεως ταύτης τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, οὗτινος ἡ βᾶσις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν 14^{ον} δόμον τοῦ περιβλήματος² καὶ ὅπερ δὲν παρουσιάζει τι τὸ ἰδιαίτερον, ἐντείχισθη ἐντὸς τοῦ περιβλήματος, συμπληρουμένων τῶν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Πελασγικοῦ τείχους κενῶν διὰ πετροκονιάματος ἀντὶ τῆς ἐκ παλαιοῦ λίθων ἀρχικῆς συμπληρώσεως.

¹ Δι' ὃ καὶ κατὰ τὸ 1866 κατεσκευάσθησαν στήλαι ἐξ ἀγκωναρίων ἐντὸς τῶν κογχῶν πρὸς ὑποστήριξιν τῶν σεσαθρωμένων ἐπιστυλίων.

² Τῆς μετρήσεως τῶν δόμων ἀρχομένης ἀπὸ τοῦ ὑπὸ τὴν μαρμαρίνην κορωνίδα περιβλήματος τοῦ δόμου.

Ἡ ἐντείχισις αὕτη δὲν ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ ὀλικοῦ ὕψους τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, ἀλλὰ κατὰ 0,50 μ. περίπου χαμηλότερον τῆς ἀνωτάτης στάθμης τούτου, ἵνα καθίσταται ὁρατὴ ὀλόκληρος ἡ διεύθυνσις τῆς δυτικῆς ὄψεως τούτου ἀπὸ τῆς ΝΔ γωνίας μέχρι τῆς ΒΔ αὐτοῦ γωνίας.

Ἐντὸς δὲ τοῦ τμήματος τοῦ ἐντειχισθέντος Πελασγικοῦ τείχους, καὶ ἀκριβῶς ὀπισθεν τῆς πρὸς μεσημβρίαν κόγχης τοῦ περιβλήματος εὐρίσκετο ἡ ἀρχὴ τῆς ἀρχαιοτέρας κόγχης (βλ. εἰκ. 20) καὶ ἡ ἐν αὐτῇ στήλη ἐκ πώρου λίθου, ἡ ἀντικατασταθεῖσα ἐπίσης, ὡς προελέχθη. Ἴνα δὲ καταστήσω τὴν λεπτομέρειαν ταύτην ὁρατὴν ἀπεφάσισα νὰ μὴ συμπληρώσω τὸν ἀντίστοιχον λίθον τοῦ περιβλήματος τοῦ 12^{ου} δόμου κατὰ τὸ βάθος τῆς κόγχης, τελείως ἄλλως τε σεσαθρωμένον. Διὰ τοῦ οὗτου ἀφεθέντος ἀνοίγματος δύναται τις, ἀνερχόμενος ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς ἐξωτερικῆς κόγχης, νὰ βλέπῃ ὅλην τὴν ἐσωτερικὴν ἀρχαϊκὴν κατασκευὴν. Ἐπίσης καὶ τὸ πρὸς τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ Πελασγικοῦ τείχους μέρος, ἔνθα ἀνευρέθησαν τὰ ἀρχαῖα λαξεύματα ἐπὶ τοῦ βράχου ὡς καὶ ἐπὶ λίθου τοῦ Πελασγικοῦ τείχους, διετηρήθη προσιτὸν ἔσωθεν καθ' ὅλον τὸ ὕψος αὐτοῦ ἐπὶ πλάτους δύο μέτρων περίπου.

Εἰκ. 28. Ἀποψὶς τῆς κατασκευασθεῖσης κρύπτης ὑπὸ τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ ναοῦ. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).

Ἡ διατήρησις τοῦ ἀρχαῖοῦ κτίσματος. Ἡ εἰκὼν 28 δεικνύει τὴν σχηματισθεῖσαν κρύπτῃ πρὸς διατήρησιν τοῦ ἀρχαῖοῦ κτίσματος μετὰ τὴν γενομένην ἀναστήλωσιν αὐτοῦ. Τὸ δάπεδον ταύτης εἶναι ἐκ πετροκονιάματος, ἐνῶ τὰ πρὸς βορρᾶν, μεσημβρίαν καὶ δύοσιν τοιχώματα ταύτης εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ λίθων Πειραιῶς πρὸς ὑπόμνησιν τῶν προὔπαρχόντων ἐκεῖ δόμων ἐκ πώρου λίθου. Οἱ ἀλλεπάλληλοι δόμοι τῶν τοιχωμάτων τούτων κατεσκευάσθησαν κλιμακῆδον ἐν προεξοχῇ διὰ νὰ περιορισθῇ τὸ πλάτος τῆς ὀροφῆς τῆς κρύπτης, ἐνῶ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ ταύτης κατεσκευάσθη ἐκ πετροκονιάματος, ἵνα ἐπιτρέψῃ τὴν ἔδρασιν μαρμάρου μήκους 1,90 μ., σχηματίζοντος δοκὸν ὑπερθεν τοῦ ἀνοιχθέντος διαδρόμου τοῦ ἐπιτρέποντος τὴν θέαν πρὸς τὸν ἀνευρεθέντα ἀρχαῖκόν βωμόν.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ σηκοῦ ὡς καὶ ὁ πρὸς βορρᾶν πεσσὸς τῆς ἀνατολικῆς προόψεως ἠδράζοντι ἐπὶ τμήματος τοῦ στυλοβάτου, ὅστις ἐστηρίζετο ἐν μέρει καὶ ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ἀρχαιοτέρου κτίσματος, διὰ τοῦτο ἠναγκάσθη νὰ κατασκευάσω πρὸς τὸ μέρος τοῦτο εἰδικὴν κατασκευὴν ἐκ σιδηροδοκῶν, ὧν τὸ πάχος συμπεριελήφθη εἰς τὸ πάχος τοῦ στυλοβάτου.

Ἡ κατασκευὴ αὕτη (εἰκ. 29) συνίσταται ἐκ δύο σιδηροδοκῶν, ὕψους 0,22 μ., τοποθετημένων ὑπὸ τὸν πρὸς βορρᾶν τοῖχον τοῦ σηκοῦ καὶ ἐκ δύο ἑτέρων ἐν καθέτῳ γωνία πρὸς τὰς πρώτας, ἐπίσης ὕψους 0,22 μ., τοποθετημένων ὑπὸ τὴν ἀνατολικὴν πρόοψιν

τοῦ σηκοῦ. Αἱ τελευταῖαι αὗται δίδυμοι δοκοὶ στηρίζονται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπὶ τῶν διδύμων ἐπίσης δοκῶν, τῶν ὑπὸ τὸν βόρειον τοῖχον τεθεισῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπὶ τῆς στερεᾶς ἐκ πετροκονιάματος βάσεως κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν τοῦ ναοῦ. Ἐπὶ πλεον δὲ ἐτέθη καὶ σιδηροῦς τετράγωνος στῦλος (0,04 × 0,04) εἰς τὸ μέσον σχεδὸν τοῦ μήκους τῶν δύο τούτων δοκῶν καὶ ὑπὸ τὴν θέσιν τοῦ προμνημονευθέντος «πεσσοῦ» τῆς ἀνατολικῆς προόψεως πρὸς ἀσφαλεστέραν ὑποστήριξιν τούτου¹. Ἐπὶ τῶν δοκῶν τούτων καὶ τῶν τοιχωμάτων τῆς κρύπτῃς κατεσκευάσθη ἡ ὀροφή ταύτης ἐκ σιδηροπαγοῦς πετροκονιάματος, εἰς τὴν ΒΑ γωνίαν τῆς ὁποίας ἀφέθη ὀρθογώνιον ὄπαϊον, ἵνα φαίνεται ἐκ τῶν ἄνω τὸ ἀρχαιότερον κτίσμα.

Ἐπὶ τῆς κατασκευασθείσης ταύτης ὀροφῆς, ἣτις ἐκτείνεται ἐν συνεχείᾳ τοῦ δευτέρου ἀναβαθμοῦ, ἐτοποιητήθησαν εἰς τὰς ἀρχικὰς αὐτῶν θέσεις πάντες οἱ λίθοι τοῦ στυλοβά-

Εἰκ. 29. Τοποθέτησις ζεύγους σιδηροδοκῶν πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ΒΑ γωνίας τοῦ ναοῦ.

του. Ἡ ἀρχαία πλακόστρωσις, συμπληρωθεῖσα καταλλήλως διὰ νέων πλακῶν τῶν αὐτῶν διαστάσεων ταύτης, ἀνετοποιητήθη ὡς καὶ τὰ ἐλλείποντα τμήματα τοῦ στυλοβάτου.

Ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τούτου ἐτοποιητήθη ὀλόκληρος ἡ κατὰ χώραν διασωθεῖσα σπεῖρα. Τὸ κατώφλιον τοῦ μεσαίου πρὸς ἀνατολὰς θυρώματος ἐλλείπει, τοῦ κατωφλίου τούτου τὸ πρὸς μεσημβρίαν εἶναι μᾶλλον κατεστραμμένον, ἐνῶ τὸ πρὸς βορρᾶν εἶναι σχεδὸν πλήρες.

Τοποθέτησις τῶν βάσεων τῶν κιόνων τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς. Τὴν τοποθέτησιν τῆς σπεῖρας ἐπηκολούθησεν ἡ τοποθέτησις τῶν βάσεων τῶν κιόνων. Αὗται μετρηθεῖσαι καθ' ὕψος καὶ δὴ κατὰ τὰς διευθύνσεις τῶν ἐπ' αὐτῶν κεχαραγμένων ἀξόνων εὐρέθησαν μὴ οὔσαι ἰσοῦσαι.

Οὕτω αἱ δύο βάσεις ἐμφανίζουν κλίσιν διαγωνίως πρὸς τοὺς ἐπ' αὐτῶν κεχαραγμένους ἀξονας, ἐξ ὧν ἐγένετο δυνατόν νὰ καθορισθῶσι καὶ αἱ ἀκριβεῖς αὐτῶν θέσεις, τῆς μὲν ἐν τῇ ΒΑ τῆς δὲ ἐν τῇ ΒΔ γωνίᾳ τῆς προστάσεως (μόνον ἡ τελευταία αὕτη ἦτο ὀρθῶς τοποθετημένη ἐν τῇ προγενεστέρᾳ ἀναστηλώσει τῇ γενομένη κατὰ τὸ 1834-38).

¹ Καὶ αἱ τέσσαρες σιδηροδοκοὶ ἐπηλείφθησαν διὰ μινίου καὶ ἐπενεδύθησαν διὰ πλακὸς ἐκ μολύβου συγκολληθείσης κατὰ τὰς πλευρὰς αὐτῆς.

Τὴν τοποθέτησιν τῶν δύο γωνιαίων βάσεων τῆς ἀνατολικῆς προστάσεως ἐπεβεβαίωσε καὶ ἡ ὑπαρξίς ἐπὶ τῶν βάσεων τούτων ἀποτυπωμάτων τῶν μεταξὺ τῆς παραστάδος καὶ τῶν βάσεων τῶν κίωνων τοποθετουμένων καταφλίων, ὧν ἓν τεμάχιον ὑφίσταται.

Ἡ ἀκριβὴς θέσις τῶν ἀξόνων τῶν δύο ἀκραίων βάσεων καθορίζεται ἐκ τῆς προεκτάσεως τῶν ἐπὶ τῆς βάσεως τῶν παραστάδων κεχαραγμένων ἀξόνων (εἰκ. 30).

Ἡ ἀπόστασις τῶν ἀξόνων τούτων μετὰ τὴν ἀκριβῆ τοποθέτησιν τῆς σπείρας εὐρέθη 4,652 μ. Ἐὰν εἰς τὴν διάστασιν ταύτην προστεθῆ $2 \times 0,374$ ἤτοι 0,748 μ., (ἣτις εἶναι ἡ ἀπόστασις τῶν ἀξόνων τῶν ἀκραίων βάσεων ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχον κατακόρυφον πλευρὰν τοῦ στυλοβάτου) ἔχομεν $4,65 + 0,75 = 5,40$ ὅσον ἀκριβῶς εἶναι τὸ πλάτος τοῦ στυλοβάτου μετρηθὲν ἐπὶ τῶν ἀρχαίων πλακῶν τῆς στρώσεως τοῦ ναοῦ. Αἱ ἄλλαι τέσσαρες βάσεις τῶν κίωνων εὐρέθησαν ἔχουσαι κλίσιν μόνον κατὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀξονος ἀπὸ Α πρὸς Δ ἢ ἀπὸ Δ πρὸς Α· ἡ θέσις ἄρα αὐτῶν καθορίζεται ὡς ἐνδιάμεσος. Ἐπομένως ἡ ἀπόκλισις τῶν κίωνων κανονίζεται ὑπὸ τῶν βάσεων τῶν κίωνων.

Δοκιμαστικὴ ἀναστήλωσις τῶν ἐπιστυλίων. Πρὸ τῆς τοποθετήσεως τῶν ὀρθοστατῶν ἐγένετο δοκιμαστικὴ ἀνατοποθέτησις ἐπὶ τῆς σπείρας τῶν ἐπιστυλίων πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς πραγματικῆς αὐτῶν θέσεως, καθ' ὅσον κατὰ τὴν ἀποσύνθεσιν εἶχεν ἤδη παρατηρηθῆ ὅτι λίθοι τινὲς τούτων εἶχον ἐσφαλμένως τοποθετηθῆ (βλ. εἰκ. 7).

Οὕτω ἐξηκριβώθη διὰ τῶν τόρμων τῶν σιδηρῶν συνδέσμων, τῶν γόμφων καὶ λοιπῶν, ὅτι αἱ θέσεις τῶν ὑπ' ἀριθ. 5 καὶ 14 ἐπιστυλίων ἔπρεπε νὰ ἀντικατασταθῶσιν ἀμοιβαίως ὡς καὶ αἱ τῶν ὑπ' ἀριθ. 6 καὶ 19.

Τοποθετήσις ὀρθοστατῶν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐξηκριβώθησαν καὶ καθωρίσθησαν αἱ πραγματικαὶ ἀρχικαὶ θέσεις τῶν διαφόρων ὀρθοστατῶν. Οὕτω ὁ ὀρθοστάτης ὑπ' ἀριθ. 2 ἐτοποθετήθη κατὰ τὴν θέσιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 9, διότι κατὰ τὴν ἀναθύρωσιν αὐτοῦ ἔφερε τὴν χαρακτηριστικὴν διατομὴν, ἣτις παρατηρεῖται ἀντιστοίχως εἰς τοὺς γωνιαίους ὀρθοστάτας ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 8. Ὁ ὀρθοστάτης ὑπ' ἀριθ. 5 ἔλαβε τὴν θέσιν τοῦ ὀρθοστάτου ὑπ' ἀριθ. 7 καὶ οὕτω ὁ γόμφος του συνέπεσε μὲ τὸ τοῦ ἀντιστοίχου λαξεύματος τοῦ γόμφου ἐπὶ τῆς σπείρας. Ἀντιστοίχως ὁ ὀρθοστάτης ὑπ' ἀριθ. 7 ἔλαβε τὴν θέσιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 4 στραφείς καὶ κατὰ 180° διότι ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ του εἶχε τοποθετηθῆ ἐσωτερικῶς. Ὁ ὀρθοστάτης ὑπ' ἀριθ. 9 ἔλαβε τὴν θέσιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 10, ὁ δὲ ὑπ' ἀριθ. 10 τὴν θέσιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2¹.

Ταῦτα σαφῶς προέκυψαν ἐκ τῆς θέσεως τῶν ἀντιστοίχων λαξευμάτων τῶν γόμφων ἐπὶ τῆς σπείρας καὶ ἐκ τῆς ἐκ τῶν ἰχνῶν τῶν μογλῶν ἐμφαινομένης φορᾶς ἐργασίας.

¹ Ἡ ἀρίθμησις τῶν λίθων τῶν δόμων ἄρχεται ἀπὸ τὸν γωνιαῖον λίθον τῆς ΒΑ παραστάδος· ἡ δὲ ἀλφαβη-

τικὴ σειρά τῶν δόμων, ἀπὸ τὸν πρῶτον δόμον κάτωθεν τοῦ ἐπιστυλίου.

Εἰκ. 30. Ἡ βάση τοῦ ΒΑ κίονος, ἐν ἣ ἐμφαίνεται ἡ χάραξις τοῦ ἀξονος κατ' ἐπέκτασιν τοῦ τῆς σπείρας. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).

Κατὰ ταῦτα πρῶτον ἐτοποθετήθησαν οἱ δύο ὀρθοστάται τῶν παραστάδων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἤτοι οἱ ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 8 ὀρθοστάται. Ἡ ἐργασία δὲ ἔβαινε ἐκ τῶν γωνιῶν καὶ πρὸς τὰς 4 κατευθύνσεις, τοποθετηθέντων τελευταίων τῶν δύο ὀρθοστατῶν τῶν παραστάδων τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 6 ὀρθοστάτου τῆς δυτικῆς ὡς καταφραγῆς.

Ἡ στερέωσις τῶν ὀρθοστατῶν τῶν δύο παραστάδων τῆς ἀνατολικῆς προόψεως ἐγένετο διὰ γόμφων, στερεωθέντων διὰ ζέοντος μολύβδου ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἐδράσεως αὐτῶν. Μετὰ δὲ τὴν ὀλοσχερῆ τοποθέτησιν τῶν δύο τμημάτων τῶν ὀρθοστατῶν (τῆς βορείας δηλαδὴ καὶ μεσημβρινῆς πλευρᾶς) συνεπληρώθη καὶ ἡ τοποθέτησις τῶν ὑπαρχόντων λίθων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, τὸ δὲ ἀπομείναν μετὰ αὐτῶν κενὸν ἔδωκε τὰς ἀκριβεῖς διαστάσεις τοῦ ἐλλείποντος ὑπ' ἀριθ. 6 ὀρθοστάτου, οὗτος ὡς καὶ ὁ ὑπ' ἀριθ. 1 γωνιαῖος ΒΑ ὀρθοστάτης ἀντεκατεστάθησαν διὰ νέων μαρμάρων. Οἱ ὀρθοστάται 5 καὶ 7 παρουσίαζον τὸ χαρακτηριστικὸν ὅτι τὰ μήκη τῶν ἐσωτερικῶν τῶν πλευρῶν ἦσαν μικρότερα τῶν ἐξωτερικῶν, οὕτω δὲ τὸ μετὰ τούτων κενὸν κωνικοῦ ἐν κατόψει σχήματος ἀποδεικνύει ὅτι ὁ μετὰ αὐτῶν, ὑπ' ἀριθ. 6, ὀρθοστάτης ἐτοποθετήθη ἐν καταφραγῇ, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ διατομὴ αὐτοῦ ἦτο κωνική. Ἐπίσης παρατηρήθη ὅτι ἐσωτερικῶς οἱ ὀρθοστάται οὗτοι εἶναι τοποθετημένοι. ὡς πρὸς τὴν σπεῖραν, κατ' ἔσοχὴν 6-8 χιλ. περίπου, μὴ δυναμένην νὰ καθορισθῇ ἐπακριβῶς ὡς ἐκ τῆς μεγάλης φθορᾶς τῶν λίθων τούτων.

Παραστάδες τοῦ ναοῦ. Ἡ σύνδεσις τῶν λίθων τῶν ἀπαρτιζόντων τὰς παραστάδας ἐν τῷ προδόμφῳ, ἔνεκα τῆς μὴ υπάρξεως ἐγκαρσίου τοίχου μετὰ αὐτῶν, εἶχον πλὴν τῶν συνδέσεων διὰ τοῦ κατὰ τὸ ὀπίσθιον μέρος αὐτῶν γόμφου καὶ τῶν ὀριζοντίων συνδέσεων μετὰ τῶν παρακειμένων λίθων, ἰδιαιτέραν κατακόρυφον σύνδεσιν πρὸς πληρεστέραν ἐξασφάλισιν τῆς στερεότητός των. Οὕτω δύο ἀλλεπάλληλοι λίθοι ἔφερον πρὸς τὸ πρόσθιον αὐτῶν μέρος κατὰ τὰ ἀντίστοιχα ἐπίπεδα ἐπαφῆς ἐσφηνωμένας ὀρειχαλκίνας θήκας (χοινίκας), ὧν ἡ ἀκριβὴς ἀντιστοιχία καθωρίζετο δι' ἀξόνων κεχαραγμένων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ὡς ἄνω ἐπιπέδων. Ἐντὸς τῶν θηκῶν τούτων ἐφηρμόζετο ὀρειχαλκίνος τετράγωνος γόμφος ἐξασφαλίζων οὕτω τὴν κατακόρυφον σύνδεσιν τῶν παραστάδων κατὰ τὸ πρόσθιον αὐτῶν μέρος (εἰκ. 9).

Ὁ τοιοῦτος τρόπος συνδέσεως ἐπεβάλλετο, πιθανῶς, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ τοποθέτησις μόνων τῶν συνήθων ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς γόμφων καὶ σιδηρῶν ὀριζοντίων συνδέσεων θὰ ἐκρίθη μειονεκτική.

Τοιαύτη ὀρειχαλκίνη θήκη εὐρέθη, ὡς ἐλέχθη ἤδη, μία κατὰ χώραν. Αἱ ἄλλαι θὰ ἀφηρέθησαν κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεδάφισιν τοῦ ναοῦ. Πάντως ὅμως διετηρήθησαν τὰ ἐν τοῖς λίθοις λαξεύματα διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς τοποθέτησιν τῶν ὀρειχαλκίνων θηκῶν, ὡς ἐπίσης διετηρήθησαν καὶ εἰς πλείστους λίθους οἱ χαρακτοὶ ἄξονες οἱ καθορίζοντες ταύτας.

Ἡ ὑπαρξίς τῶν ἀξόνων τούτων ὠδήγησεν ἡμᾶς εἰς τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τῶν ἐπαλλήλων ἀντιστοιχούντων λίθων τῶν παραστάδων, διότι οἱ ἄξονες οὗτοι δὲν εἶχον ἐπὶ τῶν διαφόρων λίθων τὴν αὐτὴν θέσιν καὶ συνέπιπτον μόνον διὰ δύο ὑπερκειμένους λίθους. Ἐνθα οἱ χαρακτοὶ ἄξονες ἐλλείπουσιν, εὐκόλως ἠδυνήθημεν νὰ καθορίσωμεν

αὐτοὺς διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῶν ἀξόνων τῶν λαξευτῶν θέσεων, αἵτινες ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὴν θέσιν τῶν ὄρειχαλκίνων θηκῶν (εἰκ. 31).

Ἡ οὕτως εὑρεθεῖσα καθ' ὕψος σειρὰ τῶν λίθων τῶν παραστάδων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω ἀξόνων ἐβεβαιώθη καὶ ἐξ ἄλλων στοιχείων καὶ δὴ ἐκ τῆς ἀντιστοιχίας λαξευμάτων ἐπὶ τῶν παραστάδων ἀφ' ἐνός, καὶ τῶν κιδίων καὶ τῶν «πεσσῶν» ἀφ' ἐτέρου, ἅτινα ἐχρησίμευον πιθανῶς διὰ τὴν τοποθέτησιν κιγκλιδωμάτων. Οὕτω προέβημεν κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν δοκιμαστικὴν ἀναστήλωσιν ἀμφοτέρων τῶν παραστάδων (εἰκ. 11), μετὰ ταῦτα δὲ καὶ εἰς τὴν ὀριστικὴν αὐτῶν ἀναστήλωσιν¹.

Τοποθέτησις δόμων τοῦ σηκοῦ. Ἐκ τοῦ καθορισμοῦ τῶν θέσεων τῶν λίθων τῶν παραστάδων προέκυψε καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς θέσεως τῶν δόμων καθ' ὕψος, ὡς ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν μεταξὺ τούτων ὑψῶν, τὰ ὅποια κατὰ τὴν τοποθέτησίν των ἔπρεπε νὰ συμπίπτουν μετὰ τῶν ἀντιστοίχων ὑψῶν τῶν λίθων τῶν παραστάδων. Δι' ἓνα ἕκαστον τῶν λίθων τῶν δόμων ἐξευρέθη ἐπίσης μετὰ πάσης βεβαιότητος ἢ πραγματικῆ αὐτοῦ θέσεως ληφθεῖσης ὡς ἀσφαλοῦς ἀφαιτηρίας τῆς ἀκριβοῦς τοποθετήσεως τῶν ὀρθοστατῶν καὶ πλείστων ἄλλων χαρακτηριστικῶν (γόμφοι, σύνδεσμοι, ἴχνη θέσεως μοχλῶν, σύνδεσμοι μετὰ τῶν παρακειμένων λίθων τοῦ δόμου κτλ.).

Οὕτως ἐξηκριβώθη ὅτι οἱ κατὰ τὴν βορείαν καὶ μεσημβρινὴν λίθοι τοῦ σηκοῦ εἶναι διαστάσεων 0,96 μ. καὶ 0,92 μ. κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν οἱ μὲν παρὰ τὰς παραστάδας εἶναι 1,045 μ. οἱ δὲ ἐνδιάμεσοι 1,025 μ. Ἐκ τῶν λαξευμάτων τῶν γόμφων καὶ τῶν ἰχνῶν τῆς τοποθετήσεως τῶν μοχλῶν ἠδυνήθημεν νὰ ἀποκαταστήσωμεν καὶ τὴν μέθοδον τῆς προόδου τῆς ἐργασίας. Οὕτω κατ' ἀρχὴν ἐτοποθετοῦντο οἱ 4 γωνιαῖοι λίθοι τῶν παραστάδων ἢ περαιτέρω δὲ τοποθέτησις τῶν ὑπολοίπων λίθων ἐγένετο μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὸ μέσον ἐκάστης πλευρᾶς τοῦ μεσαίου λίθου τοποθετουμένου ἐν καταφραγῇ καὶ διατομῇ κωνικῇ. Ἐλαμβάνετο δὲ πάντοτε πρόνοια ὥστε αἱ ἐν τοῖς ὑπερκειμένοις δόμοις καταφραγαὶ μὴ ὑπέρκεινται ἀλλήλων ἔνεκα ἀσφαλῶς τῆς μειονετικωτέρας στερεώσεως αὐτῶν καὶ ἵνα μὴ σχηματίζεται ἀσθενὴς κατακόρυφος ζώνη.

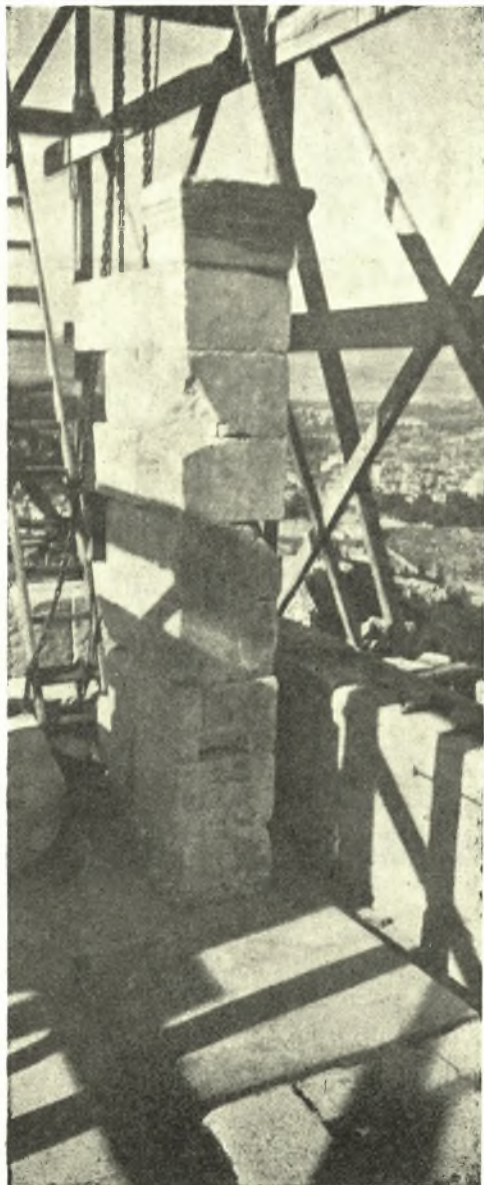
¹ Ἡ καθ' ὕψος καὶ ἐν γένει τοποθέτησις τῶν λίθων τοῦ σηκοῦ συμπίπτει πρὸς τὴν ὑποδειχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ

Ἀμερικανοῦ ἀρχαιολόγου κ. Δίνσμορ ἐν σημειώματι, ὅπερ μοὶ εἶχεν ὑποβάλλει.

Εἰκ. 31. Χάραξι ἀξόνων τετραγώνου λαξεύματα πρὸς ἐναπόθεσιν ὄρειχαλκίνης θήκης εἰς δύο ὑπερκειμένους λίθους τῆς αὐτῆς παραστάδος. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).

Ἐπὶ πλέον κατὰ τὴν δυτικὴν ὄψιν ἢ παρὰ τὰς παραστάδας ἀκριβῆς θέσις τῶν λίθων τῶν δόμων καθορίζετο ἐκ τῆς τεθλασμένης λαξεύσεως τῆς ἐν τῇ μιᾷ αὐτῶν πλευρᾷ ἀναθυρώσεως, ἀντιστοιχούσης πρὸς ὁμοίαν λάξευσιν τῶν ἀναθυρώσεων τῶν λίθων τῶν παραστάδων.

Εἰκ. 32. Δοκιμαστικὴ ἀναστήλωσις
ΒΑ παραστάδος. (Φωτ. Τ. Βόγλη).

Ἐκ τῶν λεπτομερῶν καταμετρήσεων τῶν παρὰ τὰς παραστάδας τοῦ ὀπισθοδόμου λίθων τοῦ σηκοῦ ἐν τῇ βορείᾳ καὶ μεσημβρινῇ πλευρᾷ ἀπεκαλύφθη ὅτι ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ ναοῦ δὲν ἦτο κάθετος πρὸς τὰς μακρὰς πλευρὰς, ἀλλὰ ἔτεμνε ταύτας λοξῶς, ὥστε ἡ μὲν ἐσωτερικὴ ΝΔ γωνία τοῦ ναοῦ ἦτο ἀμβλεία ἢ δὲ ἀντίστοιχος ΒΔ ἦτο ὀξεῖα.

Ἡ μέτρησις τῶν γωνιῶν, τῶν σχηματιζομένων ὑπὸ τῆς βορείας καὶ δυτικῆς πλευρᾶς τῶν προμνημονευθέντων λίθων μετὰ τῶν ἐπιπέδων ἀναθυρώσεως αὐτῶν, ἐπεβεβαίωσε τὴν ἐντελῶς ἀπροσδόκητον ταύτην λεπτομέρειαν. Εἰς τοῦτο ἀσφαλῶς ἤχθη ὁ ἀρχιτέκτων κατὰ τὴν δόμησιν τοῦ ναοῦ παρατηρήσας ὅτι ἡ κορυφὴ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ περιβλήματος, ἣτις ἀποτελεῖ καὶ τὴν εὐθυντηρίαν τῆς δυτικῆς ὄψεως τοῦ ναοῦ, δὲν εὐρέθη παράλληλος πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, δι' ὃ καὶ ἠναγκάσθη νὰ παρεκκλίνῃ τὴν δυτικὴν ὄψιν ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς θέσεως.

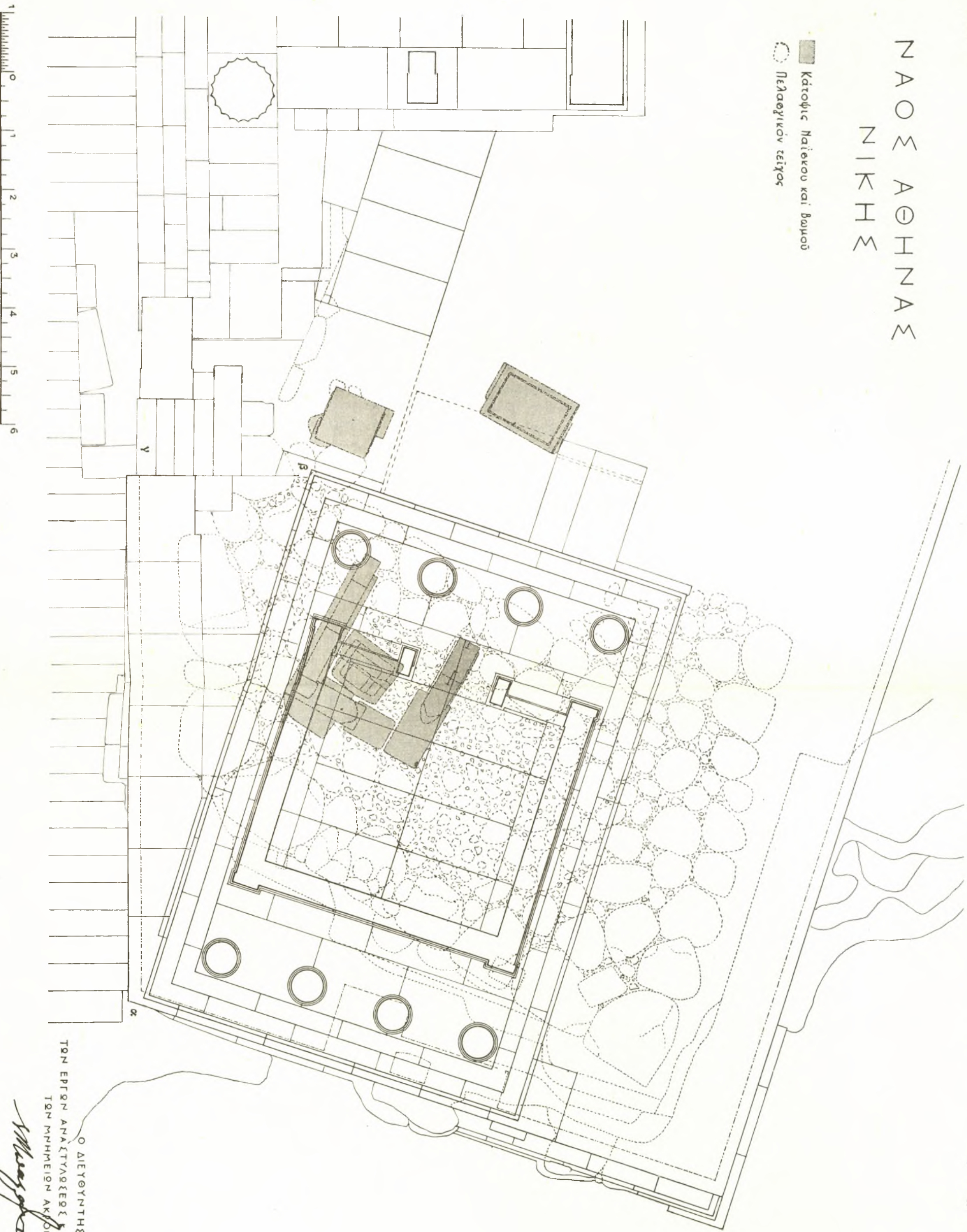
Ἡ παράγωνος αὕτη τοποθέτησις τῆς δυτικῆς πλευρᾶς θὰ δεικνύεται ἀσφαλῶς εἰς τὴν παραλληλόγραμμον κάτοψιν τῶν 4 καλυμματίων τῆς ὀροφῆς τοῦ ὀπισθοδόμου.

Ἄλλη χαρακτηριστικὴ λεπτομέρεια τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ εἶναι ὅτι ὁ μὲν δυτικὸς τοῖχος εἶναι κατακόρυφος (ὅπερ ἐξάγεται ἐκ τῆς κατακόρυφου διατομῆς τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὸν λίθων), ἐνῶ ὁ βόρειος καὶ μεσημβρινὸς τοῖχος ἐμφανίζονται κλίσει πρὸς τὰ ἔσω καὶ δὴ 6 χιλ. κατὰ μέτρον, ἐξ οὗ καὶ ἡ διατομὴ τῶν λίθων τούτων δὲν εἶναι ὀρθογώνιος ἀλλὰ παραλληλό-

γραμμος (αἱ ὡς ἄνω λεπτομέρειαι ἐμφανίζονται καὶ εἰς τὸν Παρθενῶνα). Ἐπίσης καθορίσθη καὶ ἡ θέσις τῶν κιόνων, τῶν ὁποίων τινὲς τῶν πρὸς δυσμὰς εἶχον τοποθετηθῆ πρὸς ἀνατολὰς κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ 1834-1838. Τοῦτο ἐνδείκνυται ἐκ τῶν λελαξευμένων ὀπῶν τῶν ἀντιστοιχουσῶν πρὸς τὰς τῶν παραστάδων. Μετὰ τὴν

ΝΑΟΣ ΑΘΗΝΑΣ ΝΙΚΗΣ

■ Κάτολις Ναέκου και Βαυμοῦ
○ Πελασγικὸν τεῖχος

Ο ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ & ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ
ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΑΡΧΟΝΟΒΟΥΣ

Margaritis

ΓΕΝΙΚΗ ΚΑΤΩΡΙΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ, ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΟΥ ΚΤΙΣΜΑΤΟΣ, ΤΩΝ ΔΥΟ ΒΩΜΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΕΛΑΣΓΙΚΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ.

ὀριστικὴν τοποθέτησιν τῶν ὀρθοστατῶν, τὴν ἀναστήλωσιν τῶν πρὸς ἀνατολὰς παραστάδων καὶ τὴν τελικὴν μελέτην περὶ τῆς θέσεως τῶν διαφόρων λίθων τοῦ σηκοῦ ἤρχισεν ἡ δοκιμαστικὴ κατ' ἀρχὴν ἀναστήλωσις τούτου (εἰκ. 32 καὶ 33), μεθ' ἧς ἐπηκολούθησεν ἡ ὀριστικὴ ἀναστήλωσις τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ. Ἡ τελευταία αὕτη ἐργασία ἐξετελέσθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Βασ. Δούρα, ἐργασθέντος μετ' ἐμοῦ ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ Ναοῦ. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἐπιθυμῶ νὰ ἐξάρω ὅλως ἰδιαίτερος τὸν ζῆλον καὶ τὴν ἱκανότητα, τὴν ὁποίαν ἐπέδειξεν ὁ κ. Δούρας διὰ τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν ὁδηγιῶν μου, ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἀναστηλώσεως

Εἰκ. 33. Δοκιμαστικὴ ἀναστήλωσις τοίχων σηκοῦ. (Φωτογρ. Τ. Βόγλη).

τοῦ μνημείου τούτου. Περὶ τὸ τέλος ὅμως τῆς ἐργασίας ταύτης δὲν προϊστάμην πλέον αὐτῆς, διότι ἀπεσύρθη ἀπὸ τῆς διευθύνσεως τῶν ἀναστηλωτικῶν ἔργων τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως κατὰ Μάρτιον 1939.

Συμπληρῶν διὰ τοῦ παρόντος δημοσιεύματος τὴν περιγραφὴν τῶν ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου ἀναστηλωθέντων μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, αἰσθάνομαι ἑμαυτὸν εὐτυχῆ, διότι οὐ μόνον προπαρεσκεύασα καὶ ἐπραγματοποίησα τὴν μερικὴν ἀναστήλωσιν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ἀλλὰ καὶ ἀνεῦρον τὰ ἀρχαιότερα ὑπὸ τὸν ναὸν τοῦτον καὶ ἐντὸς τοῦ Πελασγικοῦ τείχους κτίσματα, διετήρησα δὲ καὶ κατέστησα ταῦτα προσιτὰ εἰς τοὺς μελετητὰς καὶ θαυμαστὰς τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως. Ἀποτελεῖ δὲ δι' ἐμὲ μεγάλην ἱκανοποίησιν ὅτι διὰ τῶν ἔργων τούτων οὐ μόνον προέλαβον τὸν κίνδυνον τῆς καταπτώσεως τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ἀλλὰ καὶ συνεπλήρωσα τὸ μέγιστον μέρος τῆς ἀναστηλώσεως τούτου, οὕτω δὲ ἠδυνήθη νὰ συμπληρώσω τὴν ἀναστήλωσιν πάντων τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΠΑΛΑΝΟΣ